

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

D i p l o m o v á p r á c e

Duševní porucha v trestním právu

Zpracovala: Hana Benešová

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

D i p l o m o v á p r á c e

Duševní porucha v trestním právu

Studijní program: Právo a právní věda

Studijní obor: Právo

Zpracovala: Hana Benešová

Vedoucí diplomové práce: JUDr. Jindřich Fastner

Plzeň 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Duševní porucha v trestním právu vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura jsou označeny způsobem ve vědecké práci obvyklým.

Bibliografické odkazy a citace dokumentů jsou dle ČSN ISO 690 (třídící znak 01 0197) vydané Úřadem pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, platné od 1. dubna 2011.

V Plzni dne 5.12.2012

.....

Hana Benešová

Poděkování

Ráda bych využila možnost zde poděkovat všem, kteří mne při vzniku této práce i při celém studiu podporovali, zejména pak svým rodičům, bratrovi, prarodičům a všem přátelům, kteří mi byli po celou dobu oporou.

Dále bych ráda poděkovala panu JUDr. J.Fastnerovi, za poskytnutí cenných rad, podnětů a věnovaný čas při odborném vedení této práce.

Anotace

Předložená diplomová práce se především zabývá právní definicí duševní poruchy, nepřičetnosti, jejich historickým vývojem a v neposlední řadě charakteristikou trestních sankcí, zejména ochranným léčením a zabezpečovací detencí, které jsou těmto pachatelům ukládány. Hlavním cílem kromě podání právního přehledu uvedených témat je celkové zasazení do psychiatrického kontextu a uvedení příkladů konkrétních trestných činů, které jsou časté u pachatelů s duševní poruchou.

Klíčová slova

Duševní porucha, nepřičetnost, trestní zákoník, znalecký posudek, deviace, druhy duševních poruch, ochranná opatření, ochranné léčení, zabezpečovací detence, sexuálně motivované trestné činy, trestní odpovědnost, typologie pachatelů.

Seznam použitých zkratek

ESLP - Evropský soud pro lidská práva.

EÚLP - „Evropská úmluva o lidských právech“ - Sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 209/1992 Sb., o Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod ve znění protokolů č. 3, 5 a 8, ve znění pozdějších předpisů.

LZPS - „Listina základních práv a svobod“ - Usnesení č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

OČTŘ – orgán činný v trestním řízení

Trestní zákon - zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů.

TrZ nebo též trestní zákoník - zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

TR nebo též trestní řád - zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů.

Ústava - ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon o výkonu zabezpečovací detence - zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

ZSM nebo též zákon o soudnictví ve věcech mládeže - zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů.

1	Úvod – duševní porucha v trestním právu	1
2	Charakteristika duševní poruchy	2
2.1	Duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci	4
2.1.1	Exogenní psychózy	4
2.1.1.1	Infekce CNS.....	5
2.1.1.2	Nádory mozku.....	5
2.1.1.3	Epilepsie	5
2.1.1.4	Alzheimerova choroba.....	5
2.1.2	Endogenní psychózy	6
2.1.2.1	Schizofrenie	6
2.1.2.2	Afektivní poruchy	6
2.2	Hluboká porucha vědomí.....	7
2.3	Mentální retardace	8
2.3.1	Oligofrenie.....	8
2.3.2	Demence	8
2.4	Těžká asociální porucha osobnosti	10
2.5	Jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka.....	11
2.5.1	Deviace v aktivitě:	12
2.5.2	Deviace v objektu	13
3	Psychologické vnímání struktury osobnosti pachatele	14
3.1	Socializovaný typ.....	15
3.2	Neurotický typ	15
3.3	Psychopatický typ	16
3.4	Mentálně nedostačivý typ	17
3.5	Psychotický typ.....	17
4	Vymezení pojmu nepřičetnosti	18
4.1	Historie právní úpravy nepřičetnosti.....	21
4.2	Vývoj právní úpravy nepřičetnosti na našem území od roku 1950.....	23
4.3	Zjišťování nepřičetnosti	24
4.4	Procesní úprava zjišťování nepřičetnosti pachatele	27
4.5	Sankce u pachatelů s prokázanou zmenšenou přičetností nebo nepřičetností	28

5	Dokazování nepřítetnosti pachatele a role znalce	30
5.1	Znalecký posudek	33
6	Právní úprava vybraných trestných činů páchaných pachatelem s duševní poruchou osobnosti	36
6.1	Trestné činy proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti – sexuální delikvence.....	36
6.2	Právní význam sexuální deviace	38
6.3	Sexuální delikt a jeho srovnání se zákonem č. 40/2009 Sb., trestním zákoníkem a zákonem č. 140/1961 Sb., trestním zákonem	39
6.4	Forenzní posuzování sexuální delikvence.....	40
7	Vybrané trestné činy se zaměřením na sexuální deviaci	42
7.1	Znásilnění (§ 185 TrZ).....	42
7.2	Sexuální nátlak (§ 186 TrZ).....	43
7.3	Pohlavní zneužití (§ 187 TrZ).....	44
7.4	Sexuálně motivovaná vražda (§ 140 TrZ).....	46
8	Tresty a jejich historický vývoj	47
8.1	Ochranná opatření.....	49
8.1.1	Obecné zásady ukládání trestních sankcí.....	51
8.1.2	Charakteristika ochranných opatření	53
8.1.3	Porovnání trestů a ochranných opatření	56
8.1.4	Ukládání ochranných opatření.....	57
8.2	Charakteristika ochranného léčení.....	59
8.2.1	Druhy ochranného léčení.....	61
8.3	Vývoj a charakteristika zabezpečovací detence.....	63
8.3.1	Výkon zabezpečovací detence	67
9	Závěr.....	70
10	Resumé	72
11	Použitá literatura.....	74
12	Přílohy	78

1 Úvod – duševní porucha v trestním právu

„Trestným činem je protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný a který vykazuje znaky uvedené v takovém zákoně.“¹ Tak zní legální definice trestného činu v § 13 trestního zákoníku č. 40/2009 Sb. Otázkou však je, co se stane v případě, kdy se trestného činu dopustí osoba s duševní poruchou. Jak se k takovému pachateli přistupuje, jak probíhá dokazování nepřičetnosti a jaké máme využití trestních sankcí pro takového člověka? Na tyto a další otázky se pokusím v této diplomové práci odpovědět.

Téma diplomové práce jsem si vybrala především z důvodu absolvování vysokoškolského studia v oboru Sociální práce se zaměřením na aplikovanou psychoterapii. Během něho jsem měla možnost se v rámci své praxe setkat s pachateli trestných činů, kterým byla udělena trestní sankce, zejména ochranného léčení. Při jeho výkonu jsem mohla pozorovat především psychologickou práci a terapii s takovými pachateli. Proto bych se zde ráda věnovala naopak právní stránce celého procesu a přístupu k takovému člověku tak, jak to upravuje zákon.

Každou osobu, a nemusí jí být nutně pachatel trestného činu, bychom měli vnímat jako multidimenzionální pojem. Dá se na ni nahlížet z hlediska psychologického, tedy vnímat její strukturu osobnosti a vnitřní procesy, které se v ní odehrávají. Dále nesmíme zapomínat na její ovlivnění sociálním zázemím, čímž je myšlena především primární a sekundární společnost, se kterou se člověk stýká, a v neposlední řadě také hledisko biologické, které je řízeno především genetickými dispozicemi. Takto konstruovaná osoba se však musí pohybovat v určitém právním rámci, který je důležitý pro fungování společnosti. Důvodem, proč zde uvádím jednotlivé dimenze osobnosti, je tedy to, že bychom měli jakoukoliv osobu, a tím spíše člověka, který spáchal TČ v duševní poruše, vnímat širěji, v určitém individuálním kontextu, a až posléze aplikovat zákony, bez nichž by dnešní demokratický stát nemohl existovat.

Diplomová práce podává charakteristiku duševních poruch, nejčastější možné projevy, vybrané především na základě praxe, kterou jsem absolvovala. Dále

¹ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

diplomová práce obsahuje právní úpravu vybraných trestných činů, kterých se dopustil pachatel s těžkou duševní poruchou osobnosti se zaměřením na sexuální deviace, popisuje průběh dokazování nepřičetnosti obviněného a v neposlední řadě charakterizuje druhy ochranných opatření a jejich ukládání.

2 Charakteristika duševní poruchy

„Duševní poruchou se rozumí kromě duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci i hluboká porucha vědomí, mentální retardace, těžká asociální porucha osobnosti nebo jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka.“²

Tato definice nám tedy říká, že za duševní poruchu považujeme nejen duševní poruchu vyplývající z duševní nemoci, ale i následující výčet uvedený v § 123 trestního zákoníku. Toto ustanovení je nové a snaží se o co nejkonkrétnější definici duševní poruchy. *„Duševní poruchu v trestněprávním smyslu bylo nutné podle důvodové zprávy k § 123 vymezit zejména vzhledem k tomu, že podle vyvíjejících se lékařských názorů nelze všechny tyto stavy (např.: mentální retardaci) zahrnovat pod duševní poruchy v obecném slova smyslu. Duševní poruchou vyvolaná neschopnost rozumová znamená, že nepřičetný pachatel v důsledku tohoto psychického stavu nerozpoznal protiprávnost svého činu. Důvodová zpráva k § 26, který definuje nepřičetnost, k tomu říká: Osnova stíhá jen taková společensky škodlivá jednání, jejichž protiprávnost musí být pachateli zjevná, a proto se zásadně nemůže omlouvat tím, že zákon nezná nebo že si jej nesprávně vykládal (výjimky stanoví jen § 19 TrZ o právním omylu). Představu o protiprávnosti činu nemají však zpravidla lidé v době činu stížení, třeba jen dočasně, duševní poruchou, ať již je důvod této poruchy jakýkoliv, a již z tohoto důvodu je nelze trestat, pokud nebyli schopni rozpoznat protiprávnost svého činu nebo ovládat své jednání. U dětí ve věku nedosažených patnácti let pak nelze předpokládat takovou způsobilost s ohledem na jejich duševní rozvoj.“³* Stejně tak je důležitá druhá složka, tedy složka určovací. I její dysfunkce vede k nepřičetnosti, jelikož nás vede k ovládnutí našeho chování vlastní vůlí.

² Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

³ KRATOCHVÍL, V. et al. *Kurs trestního práva – Trestní právo hmotné, obecná část*. Plzeň: Nakladatelství C.H.Beck, 2009. S. 196. ISBN 978-80-7400-042-3.

Jako příklady duševních poruch jsou v zákoně uvedeny mentální retardace, asociální porucha osobnosti nebo sexuální odchylka, což lze z psychiatrického hlediska považovat za nešťastný a neúplný výběr ukazatelů, který charakterizuje duševní poruchy, nicméně nejde o nic jiného než o tzv. demonstrativní definici. Z definice neplyne, že by každá těžká asociální porucha osobnosti byla forenzně významná, a tedy by na ni musel brán zřetel při rozhodování o vině a trestu. Poruchy osobnosti byly vždy duševními poruchami, stejně jako např. závislost na tabáku, což jim ale samo o sobě nedodává forenzní význam. Význam má teprve posouzení znalcem. Je zde ovšem poprvé zákonem definována duševní porucha, takže konstatovat nepřičetnost (zmenšenou přičetnost) budou moci osoby činné v trestním řízení jen pro duševní poruchu a poruchu vědomí.

Forenzní psychiatrie nerozděluje patologické duševní potíže na nemoci a duševní poruchy, ale obecně definuje jen duševní poruchy. Pakliže používá označení duševní nemoc, je to spíše z důvodu označení takového typu patologického chování, které se dá, s ohledem na jeho vážnost a rozsah, do budoucna léčit. Tak odlišuje ostatní druhy poruch, pro které je vhodnější udělit jiný druh alternativního trestu, a to například zabezpečující detenci.

S přihlédnutím k vývoji vědních oborů psychiatrie a psychologie, které se posouvají nejen co do terminologie, ale především svých poznatků, je třeba brát jednotlivé kategorie duševních poruch velmi obezřetně a vnímat jejich význam i v rámci časové souvislosti vývoje těchto oborů a nezapomínat přitom na skutečnost, že každou osobu je potřeba hodnotit jako individuální jednotku, která se mnohdy těžce včleňuje do určitých kategorií, zejména pokud jde o duševní poruchy.

Kromě výše uvedené definice duševní poruchy je jistě důležité zmínit i jiný pramen, který se charakteristikou duševních poruch zabývá. Je jím Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů, která byla ve své 10. revizi přijata v roce 1989 Světovou zdravotnickou organizací a v České republice pak rok následující. V roce 2004 vydala Světová zdravotnická organizace aktualizované, druhé vydání MKN-10, které vešlo v naší republice v platnost 1. ledna 2009. Veškeré aktualizace, které Světová zdravotnická organizace uvedla během následujících let, vstoupily v platnost od 1. ledna 2012 Sdělením Českého

statistického úřadu o aktualizaci Mezinárodní statistické klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů. „Využívá také pojmy a obsahy převzaté z manuálu vyvinutého Americkou psychiatrickou společností (APA), známého pod názvem *DSM-IV-TR*.“⁴

Je-li třeba vyšetřit duševní stav obviněného, přibere se k tomu vždy znalec z oboru psychiatrie, jak praví § 116 odst. 1 tr. řádu. Judikatura (2/82 a 29/01 Sb. s. r.) pak jednoznačně specifikuje, že musí jít o znalce-psychiatra.

2.1 Duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci

Pojmem duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci se zařazují, ve vzájemné shodě s obvyklým psychiatrickým označením, všechny somaticky podmíněné duševní nemoci, včetně těch, u kterých se takový organický původ postuluje. Jedná se tedy především o exogenní a endogenní psychózy, stavy drogového oblouznění a geneticky podmíněné nemoci.

U každé z kategorií bych pro lepší demonstraci ráda uvedla několik příkladů, o jaký druh postižení se jedná. Společným jmenovatelem je u všech duševních poruch především to, že jsou naprosto neovlivnitelné lidskou vůlí, ovlivňují osobnostní schopnosti jedince rozumně jednat a své jednání ovládat.

2.1.1 Exogenní psychózy

„*Exogenní psychózy jsou poruchy vyvolané organickým poškozením mozku, jako jsou psychózy po poranění mozku, psychózy způsobené intoxikací anebo infekcí, defekty v systému látkové výměny, epilepsie, mozkové nádory, rozpad osobnosti v důsledku arteriosklerózy*“⁵ dále metabolickými změnami, degenerativním onemocněním nebo poruchou vývoje mozku. Tato onemocnění mají společného jmenovatele, přestože jsou jejich vznik i místo postižení mozku rozlišný. Závisí především na době jeho vzniku (významná je zde rozumová vyspělost jedince v době, kdy k postižení došlo), na celkovém zdravotním stavu a na typu postižení a

⁴ VÁLKOVÁ, H. *Duševní porucha ve smyslu § 123 TRZ – téma nejen pro trestní právníky.*

⁵ VÁLKOVÁ, H. *Duševní porucha ve smyslu § 123 TRZ – téma nejen pro trestní právníky.*

jeho závažnosti. „Poškození nebo onemocnění se může projevit různou mírou narušení jednotlivých psychických funkcí a jejich integrace.“⁶

2.1.1.1 Infekce CNS

„Infekční onemocnění vznikají jako reakce na vstup určitého choroboplodného činitele, především bakterie, viru apod. do organismu, mohou postihovat různé orgánové systémy, tedy i CNS.“⁷ Jako nejznámější infekční onemocnění můžeme uvést meningitidu a encefalitidu. V současné době se jedná o léčitelná onemocnění, která nemají do budoucna na osobu pachatele trestného činu významnější vliv.

2.1.1.2 Nádory mozku

„Nádorové onemocnění je charakteristické lokalizovaným, neregulovaným patologickým bujením určité, v tomto případě mozkové tkáně“⁸ Můžeme je dělit z hlediska jejich zhoubnosti a lokalizace, s čímž souvisejí i předpokládané důsledky, což je z hlediska forenzní psychologie významný činitel. Dochází ke změnám v oblasti emočního prožívání, kognitivních funkcí a chování.

2.1.1.3 Epilepsie

„Epilepsie je chronické postižení mozkové tkáně, které se projevuje opakovanými záchvaty různého charakteru, spojenými se změnou v oblasti prožívání, uvažování a chování, motorickými projevy a často i s poruchami vědomí.“⁹

2.1.1.4 Alzheimerova choroba

Postihuje šedou hmotu mozkovou, důsledkem je tak postupná intelektová dezorientace. Je postižena paměťová funkce, jsou zapomínány jak nové, tak staré

⁶ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008. S.117. ISBN 978-80-7367-414-4.

⁷ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008. S.123. ISBN 978-80-7367-414-4.

⁸ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008. S.125. ISBN 978-80-7367-414-4.

⁹ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008. S.134. ISBN 978-80-7367-414-4.

zážitky. Časem se snižuje schopnost sebeobsluhy, lidé zapomínají tváře a jména svých nejbližších a přestávají komunikovat.

2.1.2 Endogenní psychózy

*„Endogenní psychózy jsou poruchy s předpokládanými, nicméně dosud vědecky neprokázanými somatickými příčinami, jako jsou schizofrenie, cyklotymie či maniodepresivní poruchy.“*¹⁰

2.1.2.1 Schizofrenie

*„Schizofrenie je jednou z nejzávažnějších duševních chorob. Označuje „rozštěpení mysli“, tedy neregulované propojení mezi jednotlivými psychickými funkcemi, především kognitivní, emoční a behaviorální.“*¹¹ V závislosti na formě schizofrenie (rozeznáváme přibližně 8 forem) dochází u takto postižených osob k emoční poruše způsobující narušený kontakt s realitou, autismus, bludy a halucinace, neadekvátní afekty apod.

2.1.2.2 Afektivní poruchy

Základními znaky afektivních poruch jsou chorobné nálady, které neodpovídají reálné životní situaci a narušují lidské uvažování, jednání i somatické funkce. Příčiny těchto poruch můžeme nazvat vnitřní a vnější. Sklon k určitému typu emočního prožívání je vrozený, geneticky podmíněný, je součástí temperamentního typu, lze jej však ovlivnit učením. U afektivních poruch ztrácejí emoce svou orientačně-regulační funkci a jsou neadekvátní. Můžeme mezi ně řadit depresivní, manické a bipolární poruchy. U všech skupin dochází k poruchám emotivity, kognitivních funkcí a chování. Právě zkreslené vnímání reality může člověka dovést až ke spáchání trestného činu, jehož důsledek si vlivem svého onemocnění neuvědomuje.

- a) **Stavy drogového oblouznění** jsou vyvolávány nadměrnou konzumací návykových látek, v důsledku čehož dojde k otravě organismu a celkové dezorientaci dotyčného. Drogovou závislost pak Světová zdravotnická

¹⁰ VÁLKOVÁ, H. *Duševní porucha ve smyslu § 123 TRZ – téma nejen pro trestní právníky.*

¹¹ MIŇHOVÁ, J. *Psychopatologie pro právníky.* Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. S.94. ISBN 80-86898-70-9.

organizace definuje jako psychický a někdy i fyzický stav, vyplývající ze vzájemného působení mezi živým organismem a drogou, charakterizovaný změnami chování a jinými reakcemi, které vždy zahrnují nutkání brát drogu stále nebo pravidelně pro její psychické účinky a někdy i proto, aby se zabránilo nepříjemnostem vyplývajícím z její nepřítomnosti.

- b) **Geneticky podmíněné nemoci:** Vrozené vývojové nemoci jsou odchylky od normálního vývoje lidského jedince, které vznikají na základě genetické vady, například mutací chromozomů. Nejznámější genetickou poruchou je Downův syndrom, který vzniká trisomií 21. chromozomu. Takto postižení lidé mívají různý stupeň mentální retardace, zpomalený vývoj a svůj specifický vzhled doprovázený somatickými problémy. Dále mezi geneticky podmíněné nemoci můžeme řadit Klienefelterův syndrom, způsobený u mužů nadbytečným pohlavním chromozomem X. Je zde velmi často významný pokles intelektu.

2.2 Hluboká porucha vědomí

Pojem vědomí, je v psychologické literatuře definován převážně jako stav bdělosti, v němž probíhají neurofyziologické pochody v takové optimální míře, že je umožněn plný výkon organismu. Z diagnostického hlediska je můžeme řadit mezi poruchy motivačních konativních procesů.

Forenzní psychiatrie označuje jako poruchy vědomí především ty, které vznikají u zdravých lidí, bez biologických příčin. Aby však tyto poruchy vědomí měly za důsledek pachatelovu nepřičetnost, musí vést k podstatnému omezení duševních schopností jedince. Není tedy v danou chvíli schopen emocionálně ani racionálně objektivně posoudit své jednání ani jednání okolí, neboť jsou jeho rozlišovací schopnosti velmi omezeny.

Pokud by ovšem chybělo vědomí zcela a šlo o stav bezvědomí, jaký se vyskytne například v důsledku úrazů hlavy, není důvod přičetnost takového jedince vůbec zkoumat, neboť zde zcela chybí obligatorní znak trestného činu, totiž jeho subjektivní stránka.

„Znamená to, že u hluboké poruchy vědomí dochází k významné dezorientaci, která právě představuje duševní poruchu ve smyslu § 123 TrZ, nikoli však k naprosté

absenci vědomí. V praxi se bude nejčastěji jednat o posuzování činů spáchaných jinak duševně zdravým jedincem v extrémních zátěžových situacích, díky jejichž intenzitě budeme moci hovořit o hluboké poruše vědomí. Tyto zátěžové situace budou doprovázeny silnými emocemi, jako je hněv, strach, úzkost a jiné. Kromě toho se v německé odborné literatuře jako hluboké poruchy vědomí označují i stavy chronické spánkové deprivace, jednání v hypnóze a somnambulismus.“¹²

2.3 Mentální retardace

Mentální retardace je všeobecné označení pro intelektuální defekt a jeho míru. Charakterizuje ji celkové snížení intelektových schopností osobnosti postiženého, které vznikají v průběhu vývoje. „*Projevuje se hlavně ve zpomaleném, zaostávajícím vývoji, v omezené možnosti vzdělávání a v nedostatečné sociální přizpůsobivosti. Výchova a vzdělávání musí u mentálně retardovaných vycházet z druhu, stupně a příčiny mentální retardace.*“¹³ Osoby se sníženou rozumovou schopností mají potíže s logickým myšlením, vyhodnocováním sociálních situací a zároveň přemýšlejí velmi jednostranně a jednoduše. V literatuře se uvádí, že všechny formy mentální retardace postihují přibližně 2 % populace. Na základě doby vzniku mentální retardace, můžeme rozlišit oligofrenii a demenci.

2.3.1 Oligofrenie

Je vrozený, nebo velmi časně získaný defekt intelektu. Vzniká z biologických důvodů, mezi ty nejčastější příčiny patří poškození mozku v různých etapách raného vývoje jedince. Z prenatálních příčin jsou nejčastěji uváděny vliv drog, hormonální poruchy a nadměrné množství rentgenového záření. Dalšími příčinami vzniku může být mechanické poranění mozkové tkáně, úrazy hlavy, infekční onemocnění CNS a v neposlední řadě i genetické mutace.

2.3.2 Demence

Demence je proces zastavení vývoje nebo rozpadu rozumových schopností postiženého, vyvolaný nejčastěji organickými difuzními či přesně lokalizovanými

¹² VÁLKOVÁ, H. *Duševní porucha ve smyslu § 123 TRZ – téma nejen pro trestní právníky.*

¹³ MIŇHOVÁ, J. *Psychopatologie pro právníky.* Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006.S.61. ISBN 80-86898-70-9.

poruchami mozku, a to v období po druhém roce života. Lze ji tedy charakterizovat jako defekt intelektu získaný v době již rozvinutých rozumových schopností.

Podle desáté revize Mezinárodní klasifikace nemocí se na základě výsledků standardizovaných testů vyjádřených v inteligenčním koeficientu a na základě klinických projevů rozlišují tyto stupně mentální retardace:

- *Mentální retardace lehká* (IQ 50–69) Dříve označována jako debilita. Osoba s námahou ovládá psaní a čtení, je vznětlivá a velmi sugestibilní.
- *Mentální retardace střední* (IQ 35–49) Dříve označována jako imbecilita. Tito lidé jsou nevzdělatelní a mají špatný verbální projev. Jsou u nich velmi časté zlostné afekty a zvýšená dráždivost i zlomyslnost.
- *Mentální retardace těžká* (IQ 20–34) Dříve označována jako idiocie. Lidé nejsou schopni zvládnout ty nejjednodušší intelektové úkony. Afekt u nich probíhá velmi bouřlivě, mají špatné motorické schopnosti, často tzv. automatické pohyby.
- *Mentální retardace hluboká* (IQ 0–19)

V kontextu páchaní trestných činů bývá důležité zjištění následující skutečnosti. „U některých typů těchto postižených se objevuje nápadná agresivita, jestliže takovýto jedinec narazí na překážku mezi potřebou a dosažením uspokojení potřeby. Pak reaguje impulzivně a chová se nepřiměřeně situaci.“¹⁴ Vzhledem k jejich afektivnosti se často dopouštějí trestných činů spojených s útoky na osoby, dále krádeží a zhářství nebo se mohou dopouštět nestandardního sexuálního uspokojení, například zoofilie.

V souvislosti s tímto postižením je vhodné zmínit vyhlášku ministerstva práce a sociálních věcí č. 156/1997 Sb., která stanovuje stupně zdravotního postižení a způsob jeho postižení pro účely dávek a sociální podpory.

¹⁴ LANGER, S. *Mentální retardace*. Hradec Králové: Nakladatelství Kotva, 1990.S.87. ISBN 80-900254-0-4.

2.4 Těžká asociální porucha osobnosti

V současné době můžeme nalézt mnoho teorií, které popisují osobnost pachatele brutálních zločinů, můžeme však říci, že společným jmenovatelem jejich charakteristik jsou vlastnosti asociálních jedinců neschopných empatie mnohdy s nadprůměrnou inteligencí, u nichž se kriminální tendence projevovaly už v dětství.

„Klasifikace jedince označeného termínem psychopat vedla v roce 1968 Americkou psychiatrickou společností k nahrazení termínu psychopatická osobnost termínem antisociální osobnost. Mezi odborníky v Evropě se používá označení termínem disociální poruchy osobnosti. Bez ohledu na terminologii, je oběma klasifikacím společné, že označují jako poruchy osobnosti takové projevy chování navenek, jaké má na mysli § 123 TrZ, když pod trestněprávně relevantní pojem duševní poruchy zařazuje i těžké asociální poruchy osobnosti.“¹⁵

Charakteristické rysy asociální poruchy osobnosti jsou podle prof. Praška především tendence k manipulaci okolí, provokovat nebo využívat. Je u nich výrazná neschopnost vnímat pocity druhých a nedostatek empatie, velmi nízká frustrační tolerance a agresivní vznětlivost, dále neschopnost připustit si vlastní vinu a nerespektování sociálních norem. Rysy této poruchy osobnosti se objevují obvykle už před osmnáctým rokem života. U části postižených jsou už v dětství typické poruchy chování jako záškoláctví, týrání zvířat, krádeže, lhaní apod. V anamnéze se klientům s touto poruchou objevují tyto negativní reakce: trestní stíhání pro závažný zločin, výkon trestu, násilné činy, opakované lhaní či podvody.

Zařazení pojmu těžká asociální porucha osobnosti mezi trestněprávně relevantní duševní poruchy ve smyslu § 123 proto není náhodné a je třeba jej chápat i jako důsledek celosvětových tendencí reagovat v zájmu důslednější ochrany potenciálních budoucích obětí za nejzávažnější formy kriminality, pokud jsou páčány osobami jinak duševně zdravými, avšak s výraznými, trvalými asociálními rysy osobnosti, a to důrazněji než dosud.

V celém trestním procesu je tedy velmi důležité vnímat pachatelovu osobnost a jeho trestní minulost v širším kontextu a zaměřit se v případě těžké asociální poruchy na její možnou nápravu, aby nedocházelo ke kriminální recidivě.

¹⁵ VÁLKOVÁ, H. *Duševní porucha ve smyslu §123 TRZ-téma nejen pro právníky.*

Otázkou zůstává, zda by alespoň některé ze zbylých devíti poruch osobnosti, jak jsou označovány v psychiatrické odborné literatuře, neměly být součástí onoho výčtu § 123 TrZ, přestože můžeme některé řadit do duševních poruch, vyplývajících z duševní nemoci. Z forenzního hlediska je však těžká asociální porucha osobnosti nejvýznamnější.

2.5 Jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka

„Tento pojem slouží jako univerzální kategorie pro všechny další duševní poruchy, které se nepodařilo podřadit pod dříve uvedené pojmy duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci, hluboké poruchy vědomí, mentální retardace, těžké asociální poruchy osobnosti, které by však – vzhledem k jejich trestněprávnímu významu – bylo třeba pod pojmem duševní porucha ve smyslu § 123 TrZ zahrnout.“
16

Jinou těžkou duševní odchylkou se v tomto smyslu rozumějí především nejruznější druhy neuróz, což jsou neurotické poruchy, které si daný jedinec uvědomuje. Patří sem fobie, hysterie, nutkavá neuróza, úzkostná neuróza apod. Většinou se objevují v časově ohraničeném období a k jejich léčbě stačí psychoterapie. Je to porucha funkční, při níž nedochází k anatomickým změnám mozkové tkáně. Neuróza je onemocnění vyvolané poruchou CNS. Nese s sebou sníženou adaptační schopnost jedince na prostředí, v němž žije. U dětí a mladistvých bývají neurózy často podmíněné především vlivem okolí, ve kterém se pohybují. K rozvoji těchto poruch často přispívá nefunkční rodinné zázemí, které nedává možnost dítěti najít zázemí a bezpečný prostor pro další rozvoj. Dalším tíživým faktorem u této kategorie jedinců bývají jejich silné prožitky. Nedokážou a neumějí je regulovat, buď vzhledem k svému věku, nebo v důsledku selhání sociálního učení.

Sexuálními odchylkami rozumíme závažné sexuální poruchy neorganického původu, v důsledku kterých je výrazně ovlivněno volní a rozumové rozhodování jedince, který pak není schopen kontrolovat a ovládat své sexuální pudy a prožitky.

Sexuální odchylky můžeme řadit mezi poruchy pudů a instinktů, které můžeme označit jako vrozené, relativně stálé reflexní reakce živočichů na podněty vnějšího prostředí. Mezi tak zvané sexuální deviace, které jsou z hlediska TrZ nejvýznamnější

¹⁶ VÁLKOVÁ, H. *Duševní porucha ve smyslu §123 TRZ-téma nejen pro právníky.*

řadíme především poruchy v preferenci sexuálních objektů a poruchy v sexuální aktivitě. Za zvláště společensky závažné a nebezpečné jsou považovány pedofilie a sadismus, který může vyústit až v tzv. „vraždu z vilnosti“, kdy sexuální vzrušení a uvolnění dosahuje subjekt usmrcením oběti.

*„Deviace neboli parafie označuje název pro stavy kvalitativně změněné sexuální motivace lidí. Tu můžeme vnímat ve třech rovinách: změna sexuální identifikace, sexuální orientace a sexuálního chování“.*¹⁷ Některé sexuální odchylky již v dnešní společnosti nejsou považovány za deviantní, jedná se především o transsexualitu a homosexualitu. Důkazem toho je i přijetí právní úpravy pro registrované partnerství osob stejného pohlaví, které je upraveno v zákoně č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství. Mezi poruchy sexuální motivace nepatří odchylky kvantitativní. Osobu tedy nemůžeme nazvat deviantem v případě, kdy je jeho sexuální motivace nízká i vysoká, tedy dochází k tzv. sexuální apatenci nebo hypersexualitě. Psychopatologické vnímání deviací nám umožňuje je dělit na deviace v aktivitě (sadismus, masochismus, voyeurství...), deviace v objektu (pedofilie, gerontofilie, nekrofilie, ...) a deviace kombinované a vzácné.

2.5.1 Deviace v aktivitě:

- Exhibicionismus = Tento typ deviace se objevuje především u mužské části populace s heterosexuální orientací. Subjekt se ukájí tím, že na veřejnosti ukazuje svoje genitálie. Stačí mu pouze pozornost, pocit obdivu či vystrašení, nikoli další tělesný kontakt. Jako zvláštní forma této deviace je uváděn fetišistický transvestismus. Z forenzního hlediska jsou tito jedinci často stíháni pro trestné činy krádeže svých fetišů. Exhibicionismus je jednou z nejčastějších a nejrozšířenějších poruch sexuální preference.
- Voyeurství – slídičství = Pro tuto deviaci je typické to, že se pachatel snaží předem vybrané objekty pozorovat při intimních aktivitách. Častěji se projevuje u mužů. Nebezpečnost této deviace pro společnost je však velice nízká, do rozporu se zákonem se tyto osoby dostávají málokdy.

¹⁷ ZVĚŘINA, J. *Sexuologie (nejen) pro lékaře*. Brno: CERM, 2003, S.131 ISBN 978-80-7204- 494-8.

- Patologická sexuální agresivita = Jedná se o jednu z nejvýznamnějších a z forenzního hlediska velice závažnou sexuální deviaci. „*Patologická sexuální agresivita se projevuje útokem vůči zcela neznámé ženě s cílem dosáhnout pohlavního styku*“.¹⁸ Pachatel s obětí nenavazuje žádný verbální kontakt, jeho útok je přímý, hrubý a nečekaný. Často je také přítomna lehká mentální retardace nebo těžká sociální adaptace jedince a nefunkčnost mezilidských, zvláště partnerských vztahů.
- Sadismus = Jedná se o jednu z nejvážnějších a nejnebezpečnějších poruch sexuální preference. Delikvent využívá ve svém sexuálním chování především agresi, která jediná ho může dovést k sexuálnímu uspokojení. Může se projevit heterosexuálně, homosexuálně i bisexuálně se zaměřením na staré lidi, děti i dospívající. Sexuální agrese však nepodmiňuje jeho agresi obecnou, je zaměřena pouze na sexuální chování. Sadismus má další formy, mezi které můžeme řadit fetišistický sadismus, pseudopedagogický sadismus, útočný sadismus a žiletkový sadismus.
- Masochismus = Masochista je eroticky fascinován agresivitou proti vlastní osobě. Sexuálně se vzruší, je-li ponižován, mlácen, šikanován nebo dokonce mučen. Je to člověk, kterému přivodí sexuální vzrušení pouze fyzické a psychické násilí páchané vůči jeho osobě.

2.5.2 Deviace v objektu

- Pedofilie = K sexuálnímu vzrušení dochází na základě nedospělého, dětského podnětu, díky kterému subjekt dochází k uspokojení. Osobě je nejméně 16 let a je alespoň o 5 roků starší než objekt jejího zájmu. Podle Mezinárodní klasifikace nemocí směřuje jedinec trpící takovou poruchou svou sexuální touhu k dětským objektům předpubertálního věku, které jsou opačného nebo stejného pohlaví.
- Gerontofilie = sexuální náklonnost vůči starým osobám
- Nekrofilie = sexuální náklonnost vůči mrtvým osobám

¹⁸ PAVLOVSKÝ, P. a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. Praha: Grada, 2001. S. 135. ISBN 80-247-0881-2.

3 Psychologické vnímání struktury osobnosti pachatele

Na studiu osobnosti pachatelů trestných činů páchajících trestnou činností zvláště pod vlivem duševní poruchy se podílí mnoho vědních disciplín, jejichž vzájemné výsledky pak vykreslují osobnost pachatele a závažnost trestného činu, kterého se dopustil. Za nejdůležitější považují kriminalistiku a forenzní psychologii, vědní disciplíny, které vnímají pachatele a jeho strukturu z hlediska práva a zároveň vnášejí do jednotlivých soudních procesů individualizaci pojetí jednotlivých případů. Jak jsem již uvedla výše, na pachatele má vliv mnoho vnitřních a vnějších proměnných. Mezi vnější můžeme zařadit například sociokulturní vlivy, které osobu formují od jejího narození. „*Zatímco kriminologické koncepce berou v potaz veškeré možné okolnosti, které podněcují kriminální jevy, psychologie k nim přistupuje z pohledu zúčastněných jedinců.*“¹⁹ Význam struktury osobnosti je pak zásadní z hlediska kriminální psychologie a všeobecně ve všech aplikacích psychologie v oblasti práva. V psychologii otevírá tento pojem prostor pro široké pole různých problémů a pohledů vnímání jedince. Strukturu osobnosti tedy tvoří vzájemně se doplňující dimenze, jejichž výsledkem je individuální osobnost a její vnímání prostředí, v němž se pohybuje. Dále můžeme osobnost vnímat z hlediska její dynamiky. Zaměřit se na její chování, prožívání, vlivy, které ji ovlivňují. Vypozorovat, zda podněty, které například vyprovokují pachatele k vyššímu stupni agrese, jsou dány vlivem duševní poruchy, která může mít biologický základ, nebo jde o čin, který vznikl z důvodu „dlouhé chvíle“. Vývoj osobnosti je také součástí charakteristické struktury osobnosti, pozoruje, jakým způsobem vznikají konkrétní vlastnosti osobnosti a co na jejich vývoj mělo vliv. „*Je tedy zřejmé, že každý psychologický výzkum kriminality začíná a končí u problematiky osobnosti. Téměř každá psychologická koncepce kriminality a kriminálního jednání s tímto pojmem pracuje.*“²⁰ Je totiž nositelem mnoha odpovědí na otázky ohledně viny a trestu a posuzování individuality trestného činu a jeho pachatele, ať už pod vlivem duševní poruchy či nikoli. Ve forenzní psychologii nabývá pojem osobnosti širokou paletu konkrétních poloh, nejčastěji v závislosti na procesním postavení jedince. Tímto způsobem vzniká problematika osobnosti obviněného, obžalovaného, odsouzeného a konečně propuštěného.

¹⁹ ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*, S.64. ISBN 80-86473-86-4.

²⁰ ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*, S.65. ISBN 80-86473-86-4.

„Prakticky to znamená, že v kriminalistické psychologii hovoříme o osobnosti podezřelého a obviněného, v soudní psychologii o osobnosti obžalovaného, v penitenciární psychologii o osobnosti odsouzeného a v postpenitenciární psychologii o osobnosti propuštěného.“²¹ Problematiku duševní poruchy pachatele pak řeší psychopatologie, která dotváří celkový obraz osobnosti pachatele s duševní poruchou. Existuje mnoho koncepcí o motivaci k trestné činnosti a rozdělení osobností pachatelů do typových tříd. Patří mezi ně socializovaný typ, neurotický typ, psychopatický typ, mentálně nedostačivý typ a psychotický typ.

3.1 Socializovaný typ

Jeho nejpodstatnější charakteristikou je, že jde o osobnost, na kterou se vztahují obecné poznatky o chování a prožívání. Nevybočuje tedy jakoukoli abnormalitou z hlediska struktury osobnosti. Jeho citová dynamika je srozumitelná, sekundární i primární potřeby a motivace fungují standardně. „Dopustí-li se taková osoba trestného činu, patrně bude mít jen epizodický charakter, vybočuje z jeho dosavadní životní cesty a jeho motivace je čitelná a lze ji pochopit i z hlediska vnějších pozorovatelů. Pachatel se například dopustil trestného činu vlivem tísnivé životní situace, z důvodů neznalosti daného právního předpisu atd.“²² Socializovaný typ osobnosti se dá v běžném životě snadno poznat. Chybí zde zřetelná povahová anomálie, jednání s ním je snadné, přirozené a při apelaci na morální zásady a lidské hodnoty je s ním dobrá spolupráce.

3.2 Neurotický typ

Tato osobnost je charakteristická tím, že jsou pro ni typické neurotické poruchy různého rozsahu. Bývá u ní zvýšená dráždivost, depresivní ladění, hysterické reakce, zvýšená úzkostnost, nutkavé vtíravé myšlení apod. Její psychická nevyrovnanost pak může vést ke kriminálnímu chování různého druhu. Nepředvídatelné chování a způsob myšlení často zavedou takového člověka do nekontrolovatelných reakcí a krajních způsobů jednání. Důležitá je u takového pachatele motivace jeho jednání. Často je kriminální jednání důsledkem nevyřešených emocionálních konfliktů, nejčastěji v rodině. Typický neurotický pachatel je častěji mladistvého věku,

²¹ ČÍRTKOVÁ, L. *Forezní psychologie.*, S.65. ISBN 80-86473-86-4.

²² ČÍRTKOVÁ, L. *Forezní psychologie.* S.68. ISBN 80-86473-86-4.

většinou pochází ze středních sociálních vrstev a jsou v něm pěstovány pocity viny a deprivace, které vedou k touze po uznání. Toto jednání tedy můžeme považovat za jakousi demonstraci proti rodině, nesměruje výhradně proti společnosti, spíš demonstruje vnitřní nevyrovnanou situaci této osoby a její vztahy v rodině, tedy primární sociální skupině. *„Často bývá neurotický typ také označován jako narušený, emočně nestabilní jedinec. Pokud jde o způsob spáchání činu, předpokládá se u neurotického pachatele určitý typický rukopis. K němu například patří amatérské provedení, zanechání zřetelných stop, chaotický útěk z místa činu a neúčelový či neinstrumentální charakter jednání v tom smyslu, že neurotický delikvent krade, aniž by odcizené předměty skutečně potřeboval či po nich toužil nebo na nich byl existenčně závislý“.*²³ Typickým příkladem je tzv. kleptomanie, která je nutkavým chováním pachatele ukrást cokoliv, jen aby uspokojil svoji potřebu pocítit atmosféru páchaní zakázaného, tedy krádeže. Každý z výše uvedených znaků je potřeba hodnotit v určitém kontextu, jednotlivé znaky ještě jednoznačně neukazují na to, že se jedná o pachatele neurotického typu.

3.3 Psychopatický typ

Psychopatický typ osobnosti je charakteristický tím, že jeho kriminální chování ovlivňuje struktura jeho osobnosti, nikoli situační vlivy. Jde o psychiatrickou diagnózu, která se projevuje svéráznými, nápadnými a zvláštními způsoby chování a prožívání. Dotyčný se natolik vymyká normalitě, že si jeho odchylky všimne i laik. Jedná se o relativně trvalou poruchu osobnosti, která má některé vlastnosti velmi zesílené, jiné výrazně potlačené. *„Jednání s psychopaty je obtížné i v běžných sociálních situacích, tím spíše situacích v závažnějších, souvisejících s aplikací práva při jeho porušení. Tento typ osobnosti není těžké odhadnout, to se ovšem nedá říci o komunikaci s ním. Díky oploštěné emocionalitě selhávají postupy kladné stimulace, apelace na morální hodnoty, svědomí, pocity viny apod“.*²⁴

Přestože je psychopatie trvalejší zásah do struktury osobnosti, dá se terapeutickým působením hodně ovlivnit. Často dochází ke zlepšení, které sice není úplně podle očekávání, ale k posunu můžeme přiřadit například natrénování běžných

²³ ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. S.70. ISBN 80-86473-86-4.

²⁴ ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. S.72. ISBN 80-86473-86-4.

sociálních interakcí, které pak dotyčný v životě zvládne díky terapeutickým nácvikům. Tlumí tak svou agresi, impulzivitu a nestandardní chování.

Pro tento typ pachatelů je velmi efektivní uložení trestní sankce ochranného léčení, kde osoba získá lékařský a psychologický dohled a její budoucnost může mít tedy lepší vývoj než při uložení trestu odnětí svobody.

3.4 Mentálně nedostačivý typ

Jde o typ pachatele, jehož osobnost se vyznačuje nízkou inteligencí. Jeho obecné rozumové schopnosti jsou nižší, než je obvyklé. Jde tedy o primitivní osobnost bez hlubších poznatků o okolním světě a tomu odpovídá i kriminální činnost, kterou provádí. Obvykle tedy nebývá promyšlená, je pro ni typická jednoduchost a přímočarost. *„Mentálně nedostačivý typ se často dopouští násilné trestné činnosti, bývá pachatelem sexuálních útoků proti inadekvátním objektům, při skupinové trestné činnosti bývá vykonavatelem nápadů a iniciativy druhých. Obvykle nedokáže odhadnout důsledky svého jednání.“*²⁵

Rozpoznat tento typ pachatele bývá snadné. Už špatná verbální vybavenost a způsob myšlení nelze připisovat ničemu jinému než mentální retardaci různého stupně. Používá jednoduchých, popisných vět bez hlubší myšlenky, nedokáže se vcítit do ostatních, je středem celého svého dění. *„Často bez většího uvážení přejímá názory druhých, manipulace s ním je velmi jednoduchá. Pro výslech to představuje nezanedbatelné nebezpečí, počínaje dílčími nepravdivými produkcemi a konče nepravdivým sebepoznáním.“*²⁶

3.5 Psychotický typ

Psychotickým typem se míní pachatel, který v době spáchání trestného činu trpí některou z konkrétních podob nejtěžšího duševního onemocnění – psychózou. Je zde tedy přítomna příčinná souvislost mezi spáchaným trestným činem a pachatelovou poruchou. Dopouští se především násilných trestných činů, které jsou nápadné svou nesrozumitelností, bizarností a často bohužel i brutalitou. Motivace jeho chování je často nepochopitelná, nečitelná a zvrácená. Je-li ve znaleckém posudku pachatel

²⁵ ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. S. 73. ISBN 80-86473-86-4.

²⁶ ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. S. 73. ISBN 80-86473-86-4.

označen psychotickým, je exkulčován na základě nepřičetnosti. U psychopatického typu se předpokládá, že jeho obecná věrohodnost je mizivá. To však neznamená, že by nebyl schopen podat věrohodnou výpověď. Vždy je nutné dívat se na konkrétního pachatele individuálně a to v souvislosti nejen se spáchaným trestným činem, ale zejména s přihlédnutím ke struktuře jeho osobnosti.

4 Vymezení pojmu nepřičetnosti

Obligaturním znakem subjektu trestného činu je podle § 25 zákona č. 40/2009 Sb. věk a podle § 26 přičetnost. Podmínkami trestní odpovědnosti jsou tedy, stejně tak jako ve všech moderních trestních zákonech, přičetnost pachatele a dosažení určité věkové hranice – v České republice je stanovena na patnáctý rok života.

Otázka přičetnosti pachatele má kromě právního rozměru i rozměr morální. Společnost nemůže chtít po jedinci, který svým jednáním způsobil takovýto čin a neuvědomuje si z důvodu duševní poruchy jeho následky, aby nesl stejnou právní odpovědnost, jako někdo, kdo jedná úmyslně a takovéto důsledky by mohl alespoň předpokládat. Bylo by od naší společnosti nespravedlivé, abychom mezi obě tato jednání kladly rovnítko, aniž bychom se zamysleli nad osobností pachatele a jeho duševním zdravím. I proto u nepřičetných pachatelů plní trest roli především preventivní, nikoli represivní. Je tak dáván dané osobě prostor pro duševní nápravu, není však trestána za skutek, jehož důsledky jí nebyly a ani nemohly být vzhledem k jejímu duševnímu zdraví známy.

„Platná právní úprava definuje pachatelem nezaviněnou nepřičetnost v § 26 zákona č. 40/2009 Sb., z něhož vyplývají její dvě kritéria, jež si jako kritéria juristická osvojilo trestní právo: kritérium psychiatrické a kritérium časové.“²⁷

„Obě tato kritéria musí být v příčinné souvislosti, bez ní zaniká nepřičetnost pachatele. Kritérium psychiatrické spočívá v duševní poruše pachatele, která působí jako příčina neschopnosti rozpoznat protiprávnost svého činu (tzv. neschopnost rozpoznávací, rozumová) nebo jako příčina neschopnosti ovládat své jednání vůlí

²⁷ KRATOCHVÍL, V. et al. *Kurs trestního práva – Trestní právo hmotné, obecná část.* Plzeň: Nakladatelství C.H.Beck, 2009. S. 195. ISBN 978-80-7400-042-3.

(*neschopnost ovládací, určovací*). *Zmíněné neschopnosti pachatele jsou právě tím, co dává tomuto, jinak medicínskému kritériu trestněprávní náplň.*“²⁸ Aby byla soudcem konstatována nepřičetnost pachatelova jednání, stačí, když bude ovlivněna pouze jedna složka, rozumová nebo ovládací. V tomto případě jde o alternativní výčet. Naopak, jde-li o určení přičetnosti, musí být obě složky dány naráz, kumulativně.

Aby nebyl za nepřičetného považován každý trpící duševní poruchou, která postihla buď složku rozumovou, nebo ovládací, je nutné neopomenout kritérium časové. *„Z pohledu viny pachatele je právně relevantní pouze nepřičetnost jako taková, tzn. kritérium psychiatrické – duševní porucha existující a vyvolávající zmíněné neschopnosti jen v době spáchání trestného činu. Naopak zcela irelevantní v tomto smyslu bude „nepřičetnost“ zjištěná před spácháním tohoto deliktu, bude-li jeho pachatel v době jeho spáchání už přičetný. Naproti tomu „nepřičetnost“ daná až po spáchání činu tak zcela bez významu není. Nejde ovšem o relevanci hmotněprávní, nýbrž jen procesní. Otázka nepřičetnosti jako otázka právní ve smyslu § 26 TrZ musí být zkoumána vždy konkrétně, ve vztahu k určitému činu a jeho pachateli.*“²⁹

Formálně je možné přičetnost definovat jako způsobilost subjektu k trestným činům, pokud závisejí na duševních vlastnostech pachatele. Zejména je též přičetnost podmínkou k způsobilosti k vině ve smyslu trestního práva. Určit obsah pojmu přičetnost je věcí právního řádu. Zejména nelze přičetnost ztotožňovat s duševním zdravím. Z ustanovení trestních zákonů bývá dokazováno, že přičetnost předpokládá jednak způsobilost rozpoznávat bezprávnost činu a následně způsobilost určovat svoje jednání podle tohoto rozpoznání. Dříve platný trestní zákon nevymezoval pojem přičetnosti, ale uváděl pouze důvody přičetnost vylučující. Zákonné ustanovení § 12 zákona 140/1961 Sb. uvádí jako důvody vylučující přičetnost

²⁸ KRATOCHVÍL, V. et al. *Kurs trestního práva – Trestní právo hmotné, obecná část.* Plzeň: Nakladatelství C.H.Beck, 2009. S. 195. ISBN 978-80-7400-042-3.

²⁹ KRATOCHVÍL, V. et al. *Kurs trestního práva – Trestní právo hmotné, obecná část.* Plzeň: Nakladatelství C.H.Beck, 2009. S. 196. ISBN 978-80-7400-042-3.

duševní poruchu v době spáchání trestného činu, která má za následek nedostatek schopnosti rozpoznávací nebo schopnosti určovací. Znamená to tedy, že pouhá duševní porucha, pokud tyto důsledky nemá, nemůže být sama o sobě důvodem pro uznání nepřičetnosti. Nedostatek schopnosti rozpoznávací a určovací nemusí být dán současně. Pro uznání nepřičetnosti postačí, je-li pachatel zbaven jen jedné z těchto schopností. Nynější právní úprava však jasně vymezuje ve svém § 26 zákona č. 40/2009 Sb., jak je nepřičetnost vnímána.

*„Otázku nepřičetnosti je třeba zkoumat, vznikne-li pochybnost o přičetnosti obviněného. Jde o otázku právní. Její posouzení náleží orgánům činným v trestním řízení na základě skutečností, vyplývajících z provedených důkazů. Odbornost této věci však náleží k posouzení odborníkům z oboru psychiatrie, na základě jejichž posudků může soud rozhodnout o pachatelově přičetnosti.“*³⁰ Důležité je, že soud nezjišťuje obecnou otázku týkající se přičetnosti vztahující se k pachateli, ale posuzuje jí jen ve vztahu k projednávané věci.

Nesmíme však opomenout důležitost složky rozpoznávací, která je posuzována vzhledem k trestní odpovědnosti pachatele. Trestněprávní důsledky s ní spojené lze uplatňovat jen v případech společensky škodlivých, ve kterých nepostačuje uplatnění odpovědnosti podle jiného právního předpisu. *„U některých pachatelů, právě tato rozpoznávací složka, co do stupně závažnosti společensky škodlivého činu chybí. Jako příklad můžeme použít těžkou asociální poruchu osobnosti, která mnohdy v běžném životě nedokáže určit hranici „normality“ či společensky škodlivého chování. Zda pachatel v daném případě skutečně rozpoznal nebezpečnost činu pro společnost a její stupeň, není však z hlediska přičetnosti rozhodující, mohlo by se to spíše uplatnit jako argument co do míry zavinění.“*³¹

Schopnost rozpoznávací a určovací je třeba posuzovat vzhledem k povaze trestného činu. Pachatel může rozpoznat nebezpečnost některého činu pro společnost a ovládat ve vztahu k němu své jednání. Vzhledem k některému jinému trestnému

³⁰ CÍSAŘOVÁ, D., VANDUCHOVÁ M. *Nepřičetný pachatel*. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti České republiky, 1995. S.9.

³¹ CÍSAŘOVÁ, D., VANDUCHOVÁ M. *Nepřičetný pachatel*. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti České republiky, 1995. S.10.

činu však tyto schopnosti mohou scházet. „*Nedostatek schopnosti rozpoznávací nebo ovládací musí být u pachatele vyvolán duševní poruchou v době činu. Musí zde být přímá časová souvislost*“.³²

Zmenšenou přičetností jsou označovány případy, kdy složky určovací a rozpoznávací jsou u pachatele ve zmenšené míře. Na základě prokázané zmenšené přičetnosti jsou ukládány zpravidla nižší tresty doprovázeny léčebnými opatřeními. Stav zmenšené přičetnosti může být vyvolán krátkodobou duševní poruchou, jejímž důsledkem byla v době spáchání trestného činu zmenšena pachatelova přičetnost, tedy schopnost rozpoznat nebezpečnost jednání pro společnost nebo jednání ovládat. Často jsou tak do této kategorie řazeni pachatelé jednající v afektu nebo ti, kteří v duševní poruše jednali v atace této choroby. Jedná se především o jedince trpící schizofrenií nebo maniodepresivní psychózou, což jsou onemocnění léčitelná, udržitelná pod zdravou kontrolou, avšak občas u nich může docházet k tak zvaným atakám, kdy osoba může mít oslabenou složku jak rozpoznávací, tak ovládací. Spáchal-li by pachatel v tomto rozmezí trestný čin, jednalo by se o spáchání trestného činu ve zmenšené přičetnosti.

4.1 Historie právní úpravy nepřičetnosti

Již v římském právu jsou zakořeněny odlišnosti postihu trestných činů spáchaných duševně nemocnými, kteří se v tehdejší literatuře označují jako šílení a blbí. Při udělování trestu jim byl postih převážně promíjen, kanonické právo k nim přidružovalo náměsíčníky a lidi v horečce. Byl-li trestný čin spáchán v horečce, trest se promíjel. I u nás měl být podle Constitutio Criminalis Carolina trest stanoven podle rady znalců v případě, že pachatel byl „bez smyslů“. České městské právo obsahovalo výslovnou zásadu, že nedostatek přičetnosti zbavuje právní způsobilosti a snižuje právní odpovědnost. Hrdelní řád Josefa I. netrestal toho, kdo byl úplně „zbaven rozumu“ a mírnil trest u těch, kteří byli „zbavení rozumu částečně“, což bychom z dnešního hlediska mohli nazvat úpravou zmenšené přičetnosti. *Tereziánský zákon trestní rozlišuje oblast psychopatologických stavů, podmiňující beztrestnost nebo ukládání mírnějších trestů o hluchotu, hluchoněmost, melancholii,*

³² CÍSAŘOVÁ, D., VANDUCHOVÁ M. *Nepřičetný pachatel*. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti České republiky, 1995. S.13.

*oslabení smyslů, spáchání deliktu ve spánku, silné afekty aj. I zde je svolávána komise pro posouzení míry přičetnosti a časové souvislosti.*³³

Koncem 16. století se běžně zastávalo stanovisko, že duševně nemocný člověk, má asi tolik rozumu, jako čtrnáctileté dítě a jako takové má být trestáno. *Dopustil-li se tedy člověk s duševní poruchou trestného činu, bylo na něho pohlíženo jako na čtrnáctiletého a nemohl mu být uložen trest smrti, který byl podle tehdejších zákonů ukládán až od patnácti let. Společnost ovšem duševně nemocné stavěla na svůj okraj a snažila se od nich distancovat. Zavírali takové lidi do klecí a nepovažovali je za sobě rovné.*³⁴ Zcela vyloučení ze společnosti mohli být jen „úplně šílení“, nikoliv částečně šílení. Částečné šílenství se přičítalo melancholikům, kteří nejsou zcela zbaveni rozumového úsudku a paranoikům, u nich byla logická soudnost do značné míry zachována.

V zemích, kde platilo anglosaské právo, založené na precedenčních soudních rozhodnutích, platila více než sto let takzvaná McNaughtonova sentence. Ta uváděla, že kdyby psychotik zavraždil někoho z pomsty, mohl být odsouzen, ale kdyby jednal v sebeobraně na základě bludné myšlenky, že jej dotyčná osoba chce zavraždit, byl by exkulčován. Postupem času bylo toto stanovisko doplněno o psychologický rozměr, který hovoří o neporušenosti ovládacích schopností pachatele.

Rakouská právní úprava, platná na našem území do r. 1950, vymezovala nepřičetnost zcela jinak než dnešní ustanovení. Její přesné znění bylo uvedeno v § 2 zákona č. 117/1852. Přičetnost byla vyloučena:

- 1. když byl pachatel zbaven užívání rozumu,*
- 2. když byl skutek vykonán při střídavém pomnutí smyslů, v čase, pokud pomnutí trvalo,*

³³ CÍSAŘOVÁ, D., VANDUCHOVÁ M. *Nepřičetný pachatel*. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti České republiky, 1995. S.13.

³⁴ CÍSAŘOVÁ, D., VANDUCHOVÁ M. *Nepřičetný pachatel*. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti České republiky, 1995. S.14.

3. *když byl skutek vykonán v úplném opojení, ve kteréž se pachatel připravil, zločinu v úmyslu nemaje aneb v jiném pomatení smyslů, v němž sobě činu svého nebyl vědom,*
4. *podle zákona č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží, nedovršil pachatel v době činu čtrnáctého roku svého věku nebo třeba se tak již stalo, nedokonal-li pachatel osmnáctý rok svého věku a nemohl-li pro značnou zaostalost v době činu rozpoznati jeho bezprávnost nebo řídití své jednání podle správného poznání.“³⁵*

Nauka trestního práva na území dnešní České republiky se zabývala otázkou nepřičetnosti již od počátku dvacátého století. Nejvýznamnějšími osobami tohoto odvětví byli především J. Prušák, J. Kallab a A. Ráliš. Zatímco zákony v různých státech se většinou pokoušejí o vymezení důvodů, které přičetnost vylučují, tedy vymezují nepřičetnost, pokoušela se věda trestního práva o pozitivní vymezení pojmu přičetnost. Podle J. Kallaba je přičetností právní způsobilost být subjektem trestného činu, pokud závisí na určitých duševních schopnostech. U A. Ráliše je přičetnost chápána jako právní způsobilost být zločincem a je dána specifickým biopsychickým pachatelovým stavem.

4.2 Vývoj právní úpravy nepřičetnosti na našem území od roku 1950

Po únoru 1948 byla vyhlášena tak zvaná „právní dvouletka“, ve které došlo k podstatným změnám v zákonech ČSR. Byl přijat trestní zákoník č. 86/1950, který vymezoval nepřičetnost v §11: „kdo pro duševní poruchu nemohl v době činu rozpoznat, že jeho jednání je pro společnost nebezpečné nebo ovládat své jednání, není za takový čin trestně odpovědný“. Tento zákon ovšem neznal pojem zmenšené přičetnosti, dá se říci, že ho nahradil termínem stav blízký nepřičetnosti jako polehčující okolnost. Pachatel si jej však nesměl přivodit sám, převážně se tak definují stavy přivozené alkoholickými nápoji. Stejně jako dnes platilo, že k vyšetření duševního stavu pachatele bylo potřeba přibrat znalce.

³⁵ CÍSAŘOVÁ, D., VANDUCHOVÁ M. *Nepřičetný pachatel*. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti České republiky, 1995. S.15.

„Trestní zákon č. 140/1961 Sb., platný a účinný dodnes, nepřinesl, pokud jde o formulaci nepřičetnosti, proti trestnímu zákoníku z roku 1950 podstatnou změnu. Pod vlivem sovětské úpravy byl však změněn přístup k pachatelům, u kterých byla nepřičetnost způsobena požitím alkoholu, respektive omamné látky. Podle § 12 odst. 2 trestního zákona se ustanovení odstavce 1 neužije, přivede-li se pachatel do stavu nepřičetnosti, byť z nedbalosti, požitím alkoholického nápoje nebo omamného prostředku. Toto ustanovení, které znamenalo vlastně zavedení trestní odpovědnosti za výsledek, bylo zrušeno až novelizací v roce 1991.“³⁶

4.3 Zjišťování nepřičetnosti

Základní podmínkou pro stanovení nepřičetnosti je účast znalce. Znalec je osoba odlišná od procesních stran a orgánů činných v trestním řízení, kterou policejní orgán, vyšetřovatel, státní zástupce nebo soud přibírá za tím účelem, aby na podkladě svých odborných znalostí z určitého oboru objasnila důležité náležitosti trestního řízení, bez nichž by rozhodnutí o vině a trestu mohlo být neobjektivní.

Znalci jsou vybíráni ze seznamu zapsaného u příslušného soudu, způsob ustanovení znalce upravuje zákon č. 36/1967 Sb., o znalcích a tlumočnících, a vyhláška č. 37/1967 Sb., vydaná k provedení tohoto zákona.

Novela trestního řádu z roku 1990 zakotvila povinnost orgánu činného v trestním řízení přibírat znalce usnesením, proti kterému je přípustná stížnost. Novela z roku 1993 zavedla v § 105 odst. 1 trestního řádu povinnost státních orgánů poskytnout bezúplatně odborné vyjádření orgánům činným v trestním řízení.

Znalec se přibírá zásadně jeden. Na základě § 105 odst. 2 trestního řádu je možné k objasnění skutečnosti zvláště důležité, vždy pak, jde-li o prohlídku a pitvu mrtvolý nebo je-li potřeba vyšetřit duševní stav obviněného, přibrat znalce dva.

Existuje-li možnost, že v době spáchání trestného činu mohlo dojít k pachatelově snížené přičetnosti, musí být tato právní otázka v řízení objasněna, a to výhradně přibráním znalce z oboru psychiatrie. Jedině psychiatři jsou určeni k tomu, aby podali stanovisko, zda a jakou duševní poruchou trpěl pachatel v době svého činu a

³⁶ CÍSAŘOVÁ, D., VANDUCHOVÁ M. *Nepřičetný pachatel*. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti České republiky, 1995. S.16.

aby určil její vliv na rozpoznávací a ovládací schopnosti pachatele. Taktéž se může účastnit sexuolog, pakliže má psychiatrickou atestaci a to převážně v případech projednání trestných činů související se sexuálními odchylkami. Posouzení nepřičetnosti pachatele je velkým zásahem do osobních práv pachatele, proto obsahuje trestní řád velice podrobnou úpravu ochrany práv zkoumané osoby. Při vyšetření duševního stavu jedince jsou právě i z těchto důvodů přítomni znalci dva.

„Za znalce z oboru psychiatrie ve smyslu § 116 odst. 1 trestního řádu, který může zjistit duševní stav obviněného, je možné přibrat jen lékaře psychiatra, který získal vysokoškolské vzdělání předepsaným způsobem a má atestaci z oboru psychiatrie. Nepřipouští se zde možnost znaleckého posudku psychologa.

*Rozhodnutí č. 41/76 Sb. uvádí: Rozmezí mezi psychologickým a psychiatrickým posudkem lze obecně vymezit v tom, že psychiatři se zabývají především psychopatologickými oblastmi, kdy je převážně stálá změna struktury osobnosti a dochází k zásadním patologickým změnám chování zkoumané osoby“.*³⁷ Psychologovi je pak vymezena psychologická složka pachatele, jehož duševní stav je poměrně v normě. Řeší odchylky v motivační struktuře, pachatelovy interpersonální vztahy a sociální strukturu, v níž se pohybuje, a jakým způsobem tak v ní činí apod. Výsledky psychologických posudků se využívají tehdy, pokud objasňují některé osobnostní rysy, inteligenci pachatele, jeho sklony k afektivnímu jednání nebo důsledky životního prostředí na utváření jeho osobnosti. Dále může psycholog vyjádřit svůj odborný názor k následné léčbě a možné resocializaci pachatele. Jedině znalci psychiatři se vyjadřují k tomu, zda a jakou duševní poruchou trpěl pachatel v době činu, a určují její vliv na rozpoznávací a ovládací schopnosti pachatele.

To, že otázka nepřičetnosti je otázkou právní, zdůrazňuje například judikát č 17/79 Sb. Protože jde u nepřičetnosti o pojem trestního práva, nikoliv o termín, který užívá psychiatrie, náleží posouzení toho, zda jde o nepřičetnost nebo ne, orgánům činným v trestním řízení. Nelze-li duševní stav vyšetřit jinak, může soud v přípravném řízení na návrh státního zástupce soudce nařídit, aby byl obviněný

³⁷ CÍSAŘOVÁ, D., VANDUCHOVÁ M. *Nepřičetný pachatel*. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti České republiky, 1995. S.17

pozorován ve zdravotnickém ústavu, nebo je-li ve vazbě, též ve zvláštním oddělení věznice. Proti tomuto ustanovení je přípustná stížnost.

O tom, kdy může znalec odepřít podání posudku a kdy mu nemůže být podání posudku uloženo, platí obdobně ustanovení § 99 tr. řádu, o svědcích. Aby byla zajištěna nestrannost znaleckého posudku, nemůže být znalcem osoba, u které lze pro její poměr k věci, k orgánům provádějícím řízení, k účastníkům nebo jejich zástupcům pochybovat o její nepodjatosti.

Znalec se k provedení znaleckého posudku předvolává. V případě, že se nedostaví bez omluvy, může mu být uložena pořádková pokuta podle § 106 tr. řádu. Musí být řádně poučen o významu znaleckého posudku a jeho vypracování. Znalec, který není zapsán do seznamu znalců, skládá slib před podáním posudku, znalec zapsaný do tohoto seznamu se odvolává na složený slib. Jeho činnost může být rozdělena do dvou částí. Příprava posudku, která spočívá v seznámení se s projednávanou věcí a veškerými materiály. Úkol znalce musí být co nejkonkrétněji vymezen, aby z něj jasně plynul význam odborných znalostí. Na základě získaných informací pak vypracovává posudek.

Znaleckou činnost je znalec povinen vykonávat osobně. Jestliže to daná věc žádá, může si přizvat k ohodnocení zvláštních dílčích otázek konzultanta. Znalec má však vždy odpovědnost za správnost celého posudku, tedy i v oblasti, kterou hodnotil konzultant.

Podle § 107 odst. 1 trestního řádu nepřísluší znalci hodnotit důvěryhodnost nebo význam předkládaných důkazů, odpovídá pouze na jemu zadanou věc z odborných znalostí. Z toho vyplývá, že mu ani nepřísluší řešit otázku přičetnosti, neboť jde o otázku právní a nikoliv otázku odbornosti daného znalce.

V případě, že má soud o znaleckém posudku pochybnosti, může na základě § 109 trestního řádu žádat ústní vysvětlení, pakliže není dostačující, může soud přibrat znalce jiné. Bylo-li přibráno více znalců, kteří dospěli po vzájemné poradě k souhlasným stanoviskům, podává se za všechny posudek, který sami určí. Pakliže se jejich názory liší, vyslechne soudce každého zvlášť. Znalecký posudek se vždy podává v písemné formě.

4.4 Procesní úprava zjišťování nepřičetnosti pachatele

Významnou roli při určování přičetnosti pachatele trestného činu hraje soudní znalec. Právní úpravu jejich postavení definuje zákon č. 36/1967 Sb., o znalcích a tlumočnících. Tento zákon se věnuje hmotněprávním otázkám, jako jsou například vedení seznamu znalců, tlumočnicků a ústavů a jejich odměňování. Dalším zákonem, který upravuje procesní stránku ve věci soudních znalců, je trestní řád. Věnuje se procesním aspektům činnosti znalce v trestním řízení, uvádí, v jakém případě přibrat znalce k odbornému vyjádření, definuje přípravu posudku a odstranění jeho vad, výslech znalce a důkazní prostředek ohledání, především mrtvolu, těla nebo věci, ale zároveň vyšetření duševního stavu osoby, která spáchala trestný čin. „*Soudní znalec je procesním subjektem odlišným od stran a orgánů činných v trestním řízení, je nositelem odborných znalostí, s okolnostmi trestného činu se seznamuje zpětně a jeho úloha je tudíž zastupitelná.*“³⁸

Činnost znalce můžeme charakterizovat jako znalecké zkoumání, tedy cílevědomé a systematické studium konkrétních objektů za použití odborných znalostí a odborných metod poznání. Je tedy potřeba jeho odborné vyjádření k dané věci, nikoli jen sice odborná, přesto teoretická východiska a koncepty. „*Závěry vyslovené v posudku musejí mít povahu kategorického soudu, nestačí pouze soud pravděpodobný. Jestliže na základě znaleckého posudku není možné vyslovit jednoznačně nepřičetnost (ale i přičetnost), uplatní se zásada in dubio pro reo.*“³⁹

Účast znalce v trestním řízení upravuje trestní řád, a to v oddílu třetím, hlavy páté v ustanoveních § 105 a navazujících. Definici znalce pak právní teorie popisuje jako osobu rozdílnou od procesních stran a orgánů činných v trestním řízení, kterou policejní orgán, vyšetřovatel, státní zástupce nebo soud přibírá za tím účelem, aby na podkladě svých odborných znalostí objasnila skutečnosti důležité pro trestní řízení, jejichž objasnění takových odborných znalostí vyžaduje. Právní úprava určující způsob ustanovení znalce je obsažena v zákonu č. 36/1967 Sb., o znalcích a tlumočnících, a vyhláška č. 37/1967 Sb., která byla vydána za účelem provedení

³⁸ MUSIL, J. *Některé otázky znaleckého dokazování v trestním řízení a teorie kriminalistické expertizy*, Praha, Univerzita Karlova Praha, 1974, str. 18. 978-80-7380-059-8

³⁹ MUSIL, J. *Některé otázky znaleckého dokazování v trestním řízení a teorie kriminalistické expertizy*, Praha, Univerzita Karlova, 1974, str. 18. 978-80-7380-059-8

tohoto zákona. V roce 1990 byla vydána novela trestního řádu, která určila povinnost orgánům v trestním řízení přibírat znalce usnesením, proti kterému je možné podat jako opravný prostředek stížnost. Novela z roku 1993 zavedla v § 105 odst. 1 trestního řádu povinnost státních orgánů poskytnout bezúplatně odborné vyjádření orgánům činným v trestním řízení.

V případě, že zde existuje možnost, že pachatel trestného činu trpí duševní poruchou, která v přímé souvislosti ovlivnila jeho chování při spáchání trestného činu a snížila nebo vyloučila jeho přičetnost, musí se soud touto otázkou v řízení zabývat s pomocí znalce.

4.5 Sankce u pachatelů s prokázanou zmenšenou přičetností nebo nepřičetností

Dlouhá léta byl trest chápán, a dodnes jistě částečně ještě je, jako odplata za skutek, který byl spáchán. Měl by tedy být úměrný vině, která byla spáchána, stejně jako rozsahu jeho škody. Tyto myšlenky byly charakteristické pro 19. století. Toto pojetí trestu je čistě represivní, pomíjí zcela preventivní funkci trestu, která je obsažena převážně v zabezpečovacích opatřeních.

Rozdíly mezi standardním trestem a zabezpečovacími opatřeními, jak je posuzovali pozitivisté, jsou převážně v odůvodnění a účelu, v předpokladech jejich uložení a ve způsobu jejich výkonu. Důvodem trestu je trestný čin a jeho účelem je způsobit pachateli zlo, újmu za zlo, které sám způsobil. Tento princip můžeme nazvat jako novodobé pojetí „oko za oko, zub za zub“. Účelem trestu je tedy odplata.

„Podstatou zabezpečovacího opatření je tak zvaný nebezpečný stav pachatele a jeho účelem je ochrana společnosti před subjektem tohoto stavu. Prostředky, které může stát za tímto účelem použít, jsou pak zejména léčba, izolace nebo ústav. Trest jako odplata má být úměrný činu, zabezpečovací opatření má odpovídat nebezpečí hrozícímu od pachatele.“⁴⁰ Průsečíkem mezi oběma odlišnými směry se stala dualistická koncepce sankcí, v níž jsou širokospektrální preventivní potřeby zajištěny nejen trestem, ale současně pomocí zabezpečovacího opatření, které trest doplňuje.

⁴⁰ CÍSAŘOVÁ, D., VANDUCHOVÁ M. *Nepřičetný pachatel*. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti České republiky, 1995. S.72.

Dualistický systém sankcí byl poprvé v propracované podobě obsažen ve Stoosově osnově švýcarského trestního zákona z roku 1893. Později přijalo dvojkolejnost trestů a ochranných opatření trestní právo dánské, italské a další. Jelikož je často tenká hranice mezi trestem a zabezpečovacím opatřením špatně znatelná, uplatňují některé novější trestní zákoníky monistický systém nerozlišující mezi tresty a zabezpečovacím opatřením. Toto monistické pojetí je dodnes uplatňováno například v norském a švédském právu.

Na dualistickém principu funguje většina západoevropských zemí. Potýká se s mnohými otázkami významu a ukládání jak trestu, tak zabezpečujících opatření. Zabezpečující opatření není například spjato s principem viny. Ovšem uložením takového opatření kolikrát pachatelovi způsobí větší újmu, která je znakem trestu, než kdyby mu byl trest stanoven samotný. Ztráta osobní svobody se totiž týká obou případů.

„V Československu platil rakouský trestní zákon z roku 1852. Ten byl soustředěn na klasické tresty po vzoru klasické školy trestního práva, avšak využíval označení vedlejší tresty pro takový druh zabezpečujících prostředků, které se dnes podobají ochranným opatřením. Jako příklad lze uvést donucovací pracovny, ve kterých byli umístováni odsouzení pro přešupek tuláctví apod., nebyla zde však žádná právní úprava, která by se věnovala pachatelům nepřičetným či se zmenšenou přičetností. Umístit duševně choré, kteří spáchali trestný čin, do ústavu pro choromyslné, bylo v pravomoci policie na dobu neurčitou. Snaha o vybudování trestního dualismu se objevila v československých osnovách trestního zákona z roku 1921, 1926 a 1937.“

⁴¹Osnovy předpokládaly použití zabezpečovacích opatření za takových okolností, kdy opatření mělo být vázáno na pachatelovu nebezpečnou povahu, která objektivně vyžaduje uložení zabezpečovacího opatření, a to i tehdy, když na pachatele není možné aplikovat podmínky trestní odpovědnosti.

Trestní zákon z roku 1950, který v celém rozsahu nahradil předchozí trestněprávní úpravu, přijal vlastně jednokolejný systém, co do opatření zbavující svobody a pachatele trestně odpovědné. Stejným principem je pak inspirován i trestní

⁴¹ CÍSAŘOVÁ, D, VANDUCHOVÁ M. *Nepřičetný pachatel*. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti České republiky, 1995. S.72.

zákoník z roku 1961, který je platný dodnes. Oba zákony vycházejí z myšlenky, že trest má být přiměřený stupni nebezpečnosti pro společnost, avšak osobnost pachatele je složkou této nebezpečnosti činu pro společnost. Nebezpečnost činu pro společnost v sobě tedy zahrnuje dva aspekty. Jednak charakteristiku činu samotného, jeho význam a míru škodlivosti a dále složku charakterizující pachatele, zda a v jaké míře hrozí recidiva.

Kromě trestů zná trestní zákon z roku 1961 i zabezpečovací opatření, pro něž používá označení opatření ochranná. Ta jsou určena jedincům nepřičetným nebo zmenšeně přičetným pro duševní poruchu, alkoholikům a jinak drogově závislým. Systém sankcí obsažený v obou zákonech je tedy možné nazývat dualistickým, přičemž základ tohoto systému tvoří tresty.

Ochranná opatření reprezentují tedy především preventivní funkci trestu, která je určena pachatelům nepřičetným, zmenšeně přičetným, alkoholikům, toxikomanům a mladistvým. Je však potřeba dbát na to, aby byla zabezpečena jejich jistá úměrnost spáchaného trestného činu a aby byla zajištěna jejich zákonnost při ukládání. Jejich význam může být tedy spatřován i v tom, zda byl pachateli uložen trest, ochranné opatření či jejich kombinace. Jistě to má svůj morální rozměr pro společnost a pachatelovo okolí.

5 Dokazování nepřičetnosti pachatele a role znalce

Dokazování nepřičetnosti pachatele je velmi závažnou právní otázkou, která má značný vliv na vynesení rozsudku. Jelikož je nutné pro vyslovení nepřičetnosti odborné posouzení psychického stavu osoby, soud k objasnění skutečností důležitých pro trestní řízení, které se týká odborných znalostí, přibírá znalce. Znalce může také přibrat orgán činný v trestním řízení, jež považuje znalecký posudek za nezbytný pro rozhodnutí, pokud byla věc vrácena k došetření, státní zástupce, a v řízení před soudem předseda senátu. Osoba znalce je osobou rozdílnou od procesních stran a orgánů činných v trestním řízení, která je nadána speciálními vědomostmi v určitém konkrétním oboru lidské činnosti a vědy, kterou orgán činný v trestním řízení přibírá za jasným cílem, aby na základě svých odborných znalostí objasnila skutečnosti důležité pro trestní řízení.

Trestní řád, zákon č. 141/1961 Sb., upravuje ve svém § 105 konkrétní podmínky, za kterých se znalec trestního řízení účastní. Znalec nesmí být s ohledem na svůj poměr k obviněnému či jiným osobám zúčastněným na trestním řízení podjatý. Proti osobě znalce lze vznést námitky z důvodů, které stanoví zvláštní zákon. Zároveň je možné vnést námitky, které napadají odborné zaměření znalce, nebo otázky, které jsou znalci položeny. V případě, že je objasnění skutečností zvláště důležité, je třeba přibrat znalce dva. Způsob ustanovení znalce dále upravuje zákon č. 36/1967 Sb., o znalcích a tlumočnících a prováděcí vyhláška č. 37/1967. Na základě § 2 a § 21 zákona o znalcích a tlumočnících mohou funkci znalce vykonávat pouze osoby zapsané do seznamu znalců. Ústavy nebo jiná pracoviště, která se specializují na znaleckou činnost, dále pak ústavy a vědecké instituce. Znalcem může být ustanovena ve výjimečných a odůvodněných případech ad hoc i osoba, která není zapsaná do seznamu znalců. Znalec je povinen svoji funkci vykonávat řádně a ve lhůtě, která mu ke znaleckému posudku byla určena. *„Znalci jsou oprávněni vykonávat svoji činnost i mimo obvod krajského soudu, v jehož obvodu jsou zapsáni. Musejí vykonávat znaleckou činnost osobně, pokud to však vyžaduje povaha věci, jsou oprávněni přibrat konzultanta k posouzení zvláštních dílčích otázek. Znalec nesmí podat posudek, jestliže lze mít k jeho poměru k věci, k orgánům provádějícím řízení, k účastníkům nebo jejich zástupcům pochybnosti o jeho nepodjatosti. Byla-li osoba ustanovena znalcem v řízení a neexistuje-li důvod, aby byl znalec vyloučen z podání posudku, má znalec povinnost posudek podat.“*⁴²

Při posuzování duševního stavu pachatele je přibírán pouze jeden znalec, dva znalci se přiberou tehdy, jestliže jde o objasnění skutečnosti zvláště důležité na základě § 116 TŘ. K vyšetření duševního stavu mladistvého se podle § 58 odst. 1 zákona o soudnictví ve věcech mládeže přiberou znalci dva, a sice z oboru zdravotnictví, odvětví psychiatrie se specializací na dětskou psychiatrii.

„V případě, že nasvědčují konkrétní okolnosti tomu, že obviněný může trpět duševní poruchou, která mohla v době spáchání trestného činu vylučovat nebo snižovat jeho přičetnost, s výjimkou stavu nepřičetnosti a zmenšené přičetnosti, do které se pachatel zaviněně přivedl požitím alkoholického nápoje, musí být tato

⁴² FRYŠTÁK, M., KREJČÍ Z. *Postavení znalce v trestním řízení*, Tribun EU s.r.o. 2009. s. 47. 978-80-210-4955-0.

varianta v řízení ověřena a otázka duševního zdraví obviněného vyřešena přibráním znalce. Posuzování této možnosti pouhou laickou úvahou soudu není dostačujícím prostředkem pro zjištění objektivní pravdy“.⁴³ K vyšetření duševního stavu obviněného musí být přibrán vždy jeden znalec v oboru psychiatrie. V judikatuře je uvedeno, že za znalce v oboru psychiatrie ve smyslu § 116 odst. 1 TŘ je možné přibrat pouze lékaře psychiatra, který získal předepsaným způsobem vysokoškolské lékařské vzdělání a specializaci z oboru psychiatrie.⁴⁴ Vyšetřit duševní stav mladistvého je nutné v těch případech, jsou-li zde důvodné pochybnosti o plné přičetnosti mladistvého včetně podmíněné či relativní přičetnosti. „V těchto případech je nutné přibrat pro vyšetření duševního stavu dva znalce z oboru zdravotnictví, odvětví psychiatrie se specializací na dětskou psychiatrii.“⁴⁵

V ustanovení § 116 odst. 2 TŘ je uvedeno, že nelze-li duševní stav vyšetřit jinak, může dous a v přípravném řízení na návrh státního zástupce soudce nařídit, aby obviněný byl pozorován ve zdravotnickém ústavu, nebo je-li ve vazbě, též ve zvláštním oddělení nápravného zařízení. „Proti tomuto ustanovení je přípustná stížnost, jež má odkladný účinek. To je možné pouze tehdy, když už soud vyčerpал všechny jiné možnosti k vyšetření duševního stavu, případně, pokud takové možnosti už od samého začátku nebyly“.⁴⁶ Znalec, shledá-li u obviněného příznaky možné nepřičetnosti, se zároveň vyjadřuje k otázce, zda je pobyt obviněného na svobodě nebezpečný. Pozorování duševního stavu obviněného je možné na základě § 117 TŘ sledovat maximálně dva měsíce, do té doby musí být podán znalecký posudek. Na odůvodněnou žádost znalců je možné v přípravném řízení lhůtu prodloužit o jeden měsíc. U mladistvého tato lhůta pozorování nesmí překročit jeden měsíc.

⁴³ Soudn. rozh. č.33/1968 Sb. rozh. tr. in JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákon a trestní řád, 1. vyd. Praha: Leges 2009, s. 662.

⁴⁴ Soud. rozh. č. 2/1982 Sb., rozh. tr. in JELÍNEK, J. a kol.: Trestní zákon a trestní řád. 1. vyd. Praha: Leges 2009, s. 663.

⁴⁵ ŠÁMAL, P. VÁLKOVÁ, H., SOTOLÁŘ, A., HRUŠÁKOVÁ, M.: *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže. Komentář* 2. vyd. Praha: C. H. BECK, 2007, s. 598. 978-80-7179-375-5

⁴⁶ Soudn. rozh. č. 25/1976.

5.1 Znalecký posudek

Znalecký posudek můžeme jistě řadit k jednomu z nejvýznamnějších důkazních prostředků nepřičetnosti pachatele. Musí být však hodnocen stejně důkladně jako každý jiný důkaz, nemá vlivnější důkazní prioritu oproti jiným důkazním prostředkům. V českém právním řádu je možné, že si znalecký posudek nechá vypracovat i jiný subjekt, než je orgán činný v trestním řízení. Paragraf 105 nám říká, že účelem znaleckého posudku je objasnit skutkové okolnosti na základě odborných znalostí v daném oboru.

Znalcovu činnost můžeme rozčlenit do dvou etap. V první jde především o přípravu posudku. Znalec se seznamuje s daným problémem a zkoumá rozhodné skutečnosti pro svůj odborný posudek. Jeho úkol musí být jasně vymezen tak, aby uplatnil své odborné znalosti. Vymezení jeho posudku může být formulováno pomocí otázek. Nejčastěji využívanými otázkami jsou:

„Obvyklé otázky na znalce-psychiatra při posuzování obviněného (popř. obžalovaného nebo podezřelého) znějí:

1. *zda obviněný trpěl (trpí) duševní poruchou a jakou,*
2. *zda je schopen chápat smysl trestního řízení,*
3. *zda (a do jaké míry) duševní porucha ovlivnila jeho schopnost rozpoznat protiprávnost (do 31. 12. 2009 společenskou nebezpečnost) inkriminovaného jednání nebo schopnost ovládat toto jednání. V § 116 odst. 3 tr. řádu se uvádí: Shledá-li znalec u obviněného příznaky nasvědčující jeho nepřičetnosti nebo zmenšené přičetnosti, vysloví se zároveň o tom:*
4. *zda je jeho pobyt na svobodě nebezpečný,*
5. *zda znalec navrhuje uložení ochranného opatření a jakého (ochranné léčení ambulantní nebo ústavní, popř. zabezpečovací detence),*
6. *popř. další skutečnosti, které vyplynou ze znaleckého zkoumání a mohou být významné.*⁴⁷

⁴⁷ ŠVARC, J. *Znalecké posuzování duševního stavu*. Zdravotnictví a právo 2011, č.15.

Otázka ne/příčetnosti je otázkou právní, její posouzení tedy náleží OČTŘ na základě provedených důkazů. V případě vymizení schopnosti rozpoznávací nebo ovládací (viz § 26 tr. zákoníku) konstatují OČTŘ (nemají-li pochybnost o správnosti posudku) nepřičetnost, a zastaví trestní stíhání podle § 172 odst. 1 písm. e) tr. řádu.

V případě snížení jedné z uvedených schopností jde o zmenšenou přičetnost, kdy trestní stíhání pokračuje, ale soud při ukládání trestů a ochranných opatření může postupovat dle § 40 odst. 2 nebo § 47 odst. 1 tr. zákoníku, tedy upustit od potrestání nebo snižovat trest za současného uložení ochranného léčení nebo zabezpečovací detence.

Nebezpečnost pobytu na svobodě je judikaturou Nejvyššího soudu (R 11/1974 a jiné) definována jako vysoká pravděpodobnost opakování protiprávního jednání v důsledku zjištěné duševní poruchy. Nebezpečnost pobytu na svobodě je jednou z podmínek uložení ochranného léčení nebo zabezpečovací detence (s výjimkou činů spáchaných s užíváním návykové látky, kde podmínkou není). Znalec se však nemusí obávat odpovědět kladně na tuto otázku i v případě, že nenavrhuje ochranné léčení. Např. u některých disociálů nebo závislých recidivistů máme téměř jistotu, že zopakují majetkovou kriminalitu v důsledku duševní poruchy (a disociální porucha osobnosti či závislost jsou duševní poruchy). V těchto případech je zbytečné obcházet pravdu odpovědí typu „*Z úzce psychiatrického hlediska pobyt na svobodě není nebezpečný.*“

Další otázky pro znalce psychiatra: Pochopitelně otázky mohou být položeny jinými slovy a mohou se týkat dalších speciálních problémů. Často se osoby činné v trestním řízení dotazují, zda došlo k takovému stupni závislosti na návykových látkách, nebo takové degradaci osobnosti, že by to snižovalo nebo zcela potlačovalo jeho schopnost zdržet se požívání těchto látek před páčáním trestné činnosti. (Kladná odpověď na tuto otázku by neměla žádné právní konsekvence.)

V případě, že rozpoznávací a ovládací schopnosti byly v inkriminované době vymizelé, zda mohl předpokládat, vzhledem ke svým předchozím zkušenostem s užíváním návykových látek, že u něj může k tomuto stavu dojít.

„Příklady stále častějších speciálních otázek: Zhodnoťte stav negativního ovlivnění řídičských schopností s ohledem na naměřené hodnoty omamných a psychotropních látek. Byl posuzovaný v době silniční kontroly schopen bezpečně ovládat motorové vozidlo?

Prokazuje přítomnost benzoyllecgoninu v krevním vzorku vyšetřovaného předchozí konzum kokainu? (Výše uvedené otázky jsou obvykle kladeny toxikologovi i psychiatrovi.)

Obvyklé otázky pro znalce-psychologa:

- *Jaká je úroveň a struktura intelektových funkcí pachatele?*
- *Jaká je struktura osobnosti pachatele?*
- *Jakou osobností je pachatel z hlediska typologie, temperamentu, charakteru a zájmů?*
- *Jaká je hodnotová orientace pachatele?*
- *Jaká je úroveň a jaké je ovládání agresivity pachatele?*
- *Jaký je psychosexuální vývoj a preference pachatele?*
- *Jaká je motivace pachatele z psychologického hlediska?*
- *Jak reaguje pachatel na stresové situace – konflikt, stres, ilustraci, deprivaci?*
- *Jaké jsou převažující psychologické obranné mechanismy pachatele?*
- *Jaká je sociální úroveň vztahů pachatele? Jaká je sociální a občanská adaptace pachatele?*

U pachatelů ohrožených výjimečným trestem se vyžaduje posudek zpravidla od dvojice psychiatr–psycholog, neboť možnost uložení doživotního trestu závisí na schopnosti resocializace pachatele.⁴⁸

⁴⁸ ŠVARC, J. *Znalecké posuzování duševního stavu*. Zdravotnictví a právo 2011, č.15.

6 Právní úprava vybraných trestných činů páchaných pachatelem s duševní poruchou osobnosti

V této kapitole bych ráda na vybraných příkladech demonstrovala právní vnímání trestného činu, kterého se dopustí pachatel s duševní poruchou, a to zejména z důvodu, aby byl zřejmý postup a přístup k takové osobě. Jednotlivé příklady jsem zvolila na základě své praxe v psychiatrickém zařízení, kde jsem měla možnost setkat se převážně s oběťmi trestného činu. Jak jsem již výše psala, trestná činnost osob s duševní poruchou se pojí zejména k trestným činům proti životu a zdraví (část druhá, hlava první zákon č. 40/2009 Sb.) a velice často také k trestným činům proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti (část druhá, hlava třetí, zákon č. 40/2009 Sb.), a také proto jsem zvolila z obou skupin příklady, jež zde budu níže v textu rozebírat.

6.1 Trestné činy proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti – sexuální delikvence

Pojem lidské sexuality je zvláště v dnešní době velice široký a témat s ním spojených je i v právním pohledu velice mnoho. Tématu sexuální delikvence se věnuje mnoho vědních oborů, především je to pak sexuologie, psychologie, psychiatrie a trestní právo. Sexuologie se věnuje jevům sexuální povahy, ať už se jedná o jevy medicínské, společenské, právní nebo filozofické. *„V užším slova smyslu však sexuologii chápeme ve spojení s lékařstvím, terapií, diagnostikou, hodnocením a kvalifikací jednotlivých poruch. Vývoj sexuologie je těsně spjat se zkoumáním sexuálních deviací, neboť právě ty můžeme řadit mezi sexuálně patologické chování. Snahou právě sexuologického vědního odvětví je docílit toho, aby sama přítomnost sexuální deviace nebyla kriminalizována a medicinalizována.“*⁴⁹

Pod pojmem deviace si můžeme představit specifickou odchylku, odklon od normality, úchylku nebo také vybočení z normy. Abychom tedy mohli lépe pochopit, co nazýváme sexuální deviací, je třeba nejprve stanovit normu, od které se tyto odchylky budou odvíjet. Hledisko normality sexuálního chování je velice širokým

⁴⁹ BRZEK, A. *Sexuologie pro právníky*. Praha: Nakladatelství karolinum, 1999. S. 5 ISBN 80-7184-383-0. 6.

tématem, pro jehož porozumění je však nutné zaměřit se na rysy, které ho vymezují. „Mezi ně řadíme rysy druhově specifické, které jsou vlastní všem lidem, rysy kulturně specifické, zohledňující prostředí v jakém se osoba vyvíjí, a rysy individuálně specifické, charakterizující rodinné zázemí, způsob výchovy, věk, pohlaví atd. Když tedy zohledníme všechny tři proměnné, dostáváme se k normalitě osobnosti takové, jakou ji vnímáme ze všech podstatných hledisek“.⁵⁰ V moderní psychologii a psychiatrii se upouští od používání termínu sexuální deviace, který je nahrazen termínem parafie. Přestože oba dva termíny mají stejný význam, parafie není tak negativně zabarvená a odsuzující jako termín původní.

Sexuální deviací tedy rozumíme kvalitativní odchylku struktury sexuálního motivačního systému, je to porucha nepomíjivá a těžko léčitelná. V České republice jsou parafie klasifikovány podle oficiální Mezinárodní klasifikace nemocí v 10. revizi, zde jsou definovány jako sexuální impulzy, fantazie nebo praktiky, které jsou neobvyklé, deviantní nebo bizarní. Zde jsou řazeny pod Poruchy duševní a poruchy chování, sekce Poruchy osobnosti a chování dospělých – Poruchy sexuální preference. Weiss uvádí, že aby mohl lékař diagnostikovat parafie musí jedinec naplňovat následující podmínky:

- a. opakované prožívání intenzivní sexuální touhy a fantazie týkající se neobvyklých objektů nebo aktivit,
- b. vyhovět těmto touhám nebo být jimi citelně obtěžován,
- c. tato preference musí být přítomna nejméně po dobu šesti měsíců.

Je velice důležité si uvědomit, že každá osoba, která se chová sexuálně deviantním způsobem, nemusí trpět parafilii. Můžeme tedy pachatele trestných činů proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti rozdělit na osoby sexuálně deviantní a osoby nedevariantní. „Převážná většina pachatelů sexuálních deliktů, jsou osoby nedevariantní. Nesmíme zapomínat na rozdílnost pojmů sexuální deviace a sexuální delikvence. Přestože spolu oba pojmy souvisejí, není pravidlem, že spolu musejí souviset a překrývat se.“⁵¹ Sexuálně delikventní je takové jednání, které zasahuje do

⁵⁰ WEISS, P. *Sexuální deviace*, Praha: Nakladatelství Portál, s.r.o.. s. 32. ISBN 80-7367-419-9

⁵¹ WEISS, P. *Sexuální deviace*, Praha: Nakladatelství Portál, s.r.o.. s. 32. ISBN 80-7367-419-9

sexuální oblasti jedince v rozporu s platnou právní úpravou. Je-li osoba sexuálně deviantní, neznamená to, že musí být rozhodně pachatelem sexuálního deliktu. Většina deviantů své představy nerealizuje, tedy pouhá přítomnost deviace není pro právo nikterak významná.

6.2 Právní význam sexuální deviace

V případě, že má znalec vypracovávat soudní sexuologický posudek na pachatele pro potvrzení případné nepřičetnosti, musí zkoumat nejen sexuální motivaci trestného činu, ale musí hodnotit i celkovou strukturu osobnosti pachatele. Kromě sexuální deviace může posuzovaný trpět i některou z vážnějších duševních poruch, jeho motiv ke spáchání trestného činu může být zakořeněn v předešlých životních situacích nebo špatně fungujícím rodinném schématu. Z forezního hlediska hraje velice důležitou roli posouzení sexuologa. Jestliže právě on zjistí, že se u pozorovaného pachatele vyskytla některá z poruch sexuální preference, bude mít celý sexuologický posudek významný vliv na určení trestní sankce pro pachatele. *„Diagnóza sexuální poruchy může znamenat, že soud uzná pachatele jen omezeně způsobilého zdržet se sexuálně motivovaného jednání, kterým byl spáchán trestněprávní delikt. Zároveň je připuštěna trestní sankce ochranného léčení“.*⁵²

*„Stává se, že při spáchání sexuálně deviantního chování dochází ke snížení ovládacích a rozpoznávacích schopností pachatele, je snížena jeho přičetnost. Jedná se o častější jev, než úplný zánik obou složek, tedy nepřičetností pachatele.“*⁵³ U osoby se zmenšenou přičetností je oslabena jedna ze složek schopnosti rozpoznat nebezpečnost svého jednání nebo ovládací schopnost. Na základě odborného posudku pak soud rozhoduje o trestní sankci. Nejčastějším řešením je potom uložení ochranného léčení.

Sexuologie rozeznává dva základní druhy parafilií:

⁵² PAVLOVSKÝ, P. a kolektiv. *Soudní psychiatrie a psychologie*. Praha: Grada, 2001. S. 126. ISBN 978-80-247-2618-2.

⁵³ ZVĚŘINA, J. *Sexuologie (nejen) pro lékaře*. Brno: CERM, 2003. S. 178. ISBN 80-7504-264-5.

1) Parafilie v aktivitě (poruchy dvoření)

Tato porucha spočívá v tom, že jedinec trpí poruchou ve způsobu dosahování sexuálního vzrušení a uspokojení. Tito lidé nepotřebují k sexuálnímu kontaktu a k dosažení uspokojení sblížovací fázi. Patří mezi ně například exhibicionismus, agresivní sadismus, voyeurismus, frotérismus a patologická sexuální agresivita.

2) Parafilie v objektu

Tato porucha je charakterizována odchýlným zaměřením sexuální touhy. Objekt sexuálního uspokojení je odlišný od normy. Jedná se především o pedofilii, fetišismus, transvestismus, zoofilii a nekrofilii.

6.3 Sexuální delikt a jeho srovnání se zákonem č. 40/2009 Sb., trestním zákoníkem a zákonem č. 140/1961 Sb., trestním zákonem

Sexuální delikt je charakterizován jako ukájení sexuálního pudu způsobem, který zákon zakazuje, nebo na objektu, který zákon zakazuje.⁵⁴ Sexuální deviace, která se projeví v sexuálním deviantním chování se tedy může stát sexuálním deliktem, pokud naplní znaky určené zákonem. Jednotlivé trestné činy, kterých se mohou dopouštět sexuálně deviantní osoby, jsou definované ve zvláštní části trestního zákoníku, dříve v trestním zákoně.

S novým trestním zákoníkem byla i změněna systematika trestných činů. Jsou rozlišovány podle významnosti hodnot, které chrání. Nyní jsou trestné činy proti sexuální integritě jedince zařazeny do hlavy třetí trestního zákoníku, nazvané „Trestné činy proti lidské důstojnosti“. Trestný čin znásilnění pak má nižší trestní sazbu, ke zvýšení naopak došlo při znásilnění formou soulože v § 185 odst. 2 písm. A) TrZ, které je podle důvodové zprávy považováno za vážnější způsob provedení pohlavního styku. *„V novém trestním zákoníku už není nutná pohrůžka bezprostředním násilím, ale jen pohrůžka násilím. Tím s touto skutkovou podstatou splynuly trestné činy, které byly dříve považovány za vydírání“.*⁵⁵

⁵⁴ CAPPONI, V. a kol. *Sexuologický slovník*. Praha: Nakladatelství Grada Publishing, 1994, s. 120. ISBN 80-247-0181-2.

⁵⁵ Důvodová zpráva k trestnímu zákoníku.

„V trestním zákoníku můžeme nalézt novou skutkovou podstatu, a to sexuální nátlak. V trestním zákoně je uvedena skutková podstata v § 243, ze které sexuální nátlak vychází, ale z důvodu celkového přepracování můžeme sexuální nátlak považovat za nový trestný čin. Jednání, která jsou dnes uvedena ve skutkové podstatě sexuálního nátlaku, byla podle trestního zákona také postihována jako trestný čin vydírání“.⁵⁶ Trestný čin pohlavního zneužívání je v novém trestním zákoníku přejmenovaný na pohlavní zneužití, skutková podstata zůstala beze změny, ke změně tedy došlo pouze v názvu. V druhém odstavci bylo přidáno pohlavní zneužití na dítěti mladším patnácti let, při kterém pachatel zneužil svého postavení a z něho vyplývající důvěryhodnosti nebo vlivu. Tato změna proběhla na základě mezinárodněprávních závazků České republiky. Prostituce ohrožující mravní vývoj dětí je řazena mezi další nové skutkové podstaty, jedná se tedy o realizaci cíle v důvodové zprávě, kladení většího důrazu na ochranu dětí a jejich mravního vývoje. U trestných činů šíření pornografie a výroby a jiného nakládání s dětskou pornografií došlo k jejich rozšíření a zpřesnění. Nový trestní zákoník se tak humanizoval mírnějšími tresty, avšak rozšířením několika skutkových podstat a jejich přesnější formulací.

6.4 Forezní posuzování sexuální delikvence

Mnoho lidí se domnívá, že pachatel sexuálního deliktu musí být zároveň nevyčlelitelný deviant. Tyto úvahy vznikají možná vlivem působících masmédií, možná neznalostí dané problematiky, každopádně je opak pravdou. Větší část sexuálních deliktů nekonají psychopatologičtí pachatelé, ale existuje zde skupina, která je deviantně motivována. Abychom od sebe obě dvě skupiny odlišili, je potřeba diagnostikovat odborným soudním posudkem sexuální deviaci. Je to složitý úkol i vzhledem k okolnosti, že mnozí si ani nepřipouštějí, že by se u nich tato odchylka od normality mohla objevit, potlačují pak svoje přirozené chování, a odborníkům v sexuologickém oboru pak ztěžují práci. V případě, že pachatel spolupracuje a zaujímá-li vstřícný postoj k poskytnutí informací a podrobení se vyšetřením, je diagnostikování deviace jednodušší. I přes intimnost témat je nutné, aby hovořil o svých sexuálních preferencích, erotických snech, podstupoval projekční testy

⁵⁶ HRUŠKA, J., VOLEVECKÝ, P. *Několik poznámek k trestným činům proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti podle trestního zákoníku* Trestní právo. 2010 č.2. s.5.

a hormonální vyšetření. Existují také případy, kdy je u pachatele sexuálního deliktu přítomna duševní porucha v kombinaci se sexuální odchylkou, lehkou poruchou osobnosti či mentálním defektem. Při forezním posuzování sexuálních deliktů je důležité sexuálně deviantní motivaci hodnotit jako psychopatologickou, a to především z toho důvodu, že drtivá většina osob s deviantní motivací má významně sníženou ovládací nebo rozpoznávací schopnost, případně zde obě složky zanikají. Není pravidlem, že je snížená přičetnost pachatele prisuzována jeho sexuální odchylce od normality. Zmenšenou přičetnost je důležité vnímat jako druh přičetnosti v případě, kdy je pachatel trestného činu postižen duševní poruchou, která nesnižuje jeho trestní odpovědnost, ale pouze podmiňuje jiný přístup společnosti vůči ukládání trestní sankce a ochrany společnosti pro případ další recidivy. *„Z forezně sexuologického hlediska je také podstatné rozlišit sexuální delikty na ty, při nichž pachatel trpěl poruchou sexuální preference, a na osoby poruchou sexuální preference netrpící. Ti se pak většinou sexuálních deliktů dopouštějí v rámci jiné osobnosti či sociální psychopatologie“.*⁵⁷

Pro posouzení pachatelovy nepřičetnosti je důležité pořídit soudně znalecký sexuologický posudek, který se formálně mnoho neliší od posudku psychiatrického, ale je doplněn o vyšetření sexuálního vývoje, sexuálního života a partnerských vztahů. Jsou zde velmi často využívány projekční testy, sexuologicky zaměřené dotazníky, tělesná vyšetření zaměřená na somatosexuální stav posuzovaného a jeho sexuální preference. Součástí sexuologického vyšetření bývá i vyšetření alometrické, při kterém je podezření poruchy sexuální preference u obviněného potvrzeno nebo vyvráceno. U tohoto vyšetření se sledují reakce na jednotlivě předkládané podněty a kromě positivity reakcí se zkoumá i jejich dynamika. Konečný výsledek však může být zkreslen psychickou náročností celého vyšetřování a osobnostní strukturou pachatele, kterému se daný postup přičítá.

⁵⁷ PAVLOVSKÝ P. a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2001. S. 127. . ISBN 978-80-247-2618-2.

7 Vybrané trestné činy se zaměřením na sexuální deviaci

V této kapitole bych ráda uvedla nejčastější příklady trestných činů, které páchají osoby se sexuální deviací. Ačkoliv trestné činy sexuálně motivované nejsou obsaženy pouze v hlavě třetí zvláštní části trestního zákoníku, jsou pro ně velice typické. Mezi další můžeme zařadit například ublížení na zdraví, vraždu nebo obchodování s lidmi. Společným jmenovatelem všech sexuálních deliktů je, že subjektem těchto trestných činů může být na základě skutkových podstat kdokoli, z hlediska subjektivní stránky je vyžadováno úmyslné zavinění, objektem trestného činu je pak lidská důstojnost v sexuální oblasti.⁵⁸

7.1 Znásilnění (§ 185 TrZ)

V tomto případě se jedná o jeden z nejčastějších trestných činů se sexuální motivací. Obětí se může stát muž i žena, bez ohledu na věk oběti. Věk hraje roli v případě, kdy této osobě ještě nebylo osmnáct let.

*„Kdo jiného násilím nebo pohrůžkou násilí nebo pohrůžkou jiné těžké újmy donutí k pohlavnímu styku, nebo kdo k takovému činu zneužije jeho bezradnosti, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až pět let.“*⁵⁹ Tak zní základní skutková podstata trestného činu znásilnění, uvedená v § 185 TrZ. Kvalifikovaná skutková podstata je pak uvedena v § 185 odst. 2, kde se zvyšuje trestní sazba v případě, že je trestný čin znásilnění spáchán souloží, nebo jiným pohlavním stykem provedeným způsobem srovnatelným se souloží, na dítěti nebo se zbraní. V takovém případě je trestní sazba vyšší, a to v rozmezí dvou až deseti let. Další zvýšení trestní sazby odnětím svobody na pět až dvanáct let je uvedeno v § 185 odst. 3, a to v případě, kdy se pachatel dopustí znásilnění na dítěti mladším patnácti let, spáchá-li takový čin na osobě ve výkonu vazby, trestu odnětí svobody, ochranného léčení, zabezpečovací detence, ochranné nebo ústavní výchovy anebo v jiném místě, kde je omezována osobní svoboda, nebo způsobí-li takovým činem těžkou újmu na zdraví. *„Odnětím svobody na deset až osmnáct let bude pachatel potrestán, způsobí-li trestným činem znásilnění smrt. Příprava je zde trestná.“*⁶⁰ U tohoto trestného činu došlo oproti

⁵⁸ KUČHTA, J. a kol. *Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Zvláštní část. Praha: C. H. Beck, 2009 s. 87. ISBN 978-80-7179-572-8.*

⁵⁹ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

⁶⁰ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

předchozí právní úpravě k rozšíření jednání, která mohou být podle této skutkové podstaty postihována. Je tedy otázkou času, kdy se dočkáme nárůstu pachatelů, kteří rozšířením této skutkové podstaty a přesnějším vymezením pojmů budou řazeni mezi pachatele tč znásilnění.

Objektem je u tohoto trestného činu právo člověka svobodně se rozhodovat o svém pohlavním životě. Objektivní stránka znásilnění je spjatá s tím, zda pachatel násilím nebo jeho pohrůzkou nebo pohrůzkou jiné těžké újmy donutí jiného k pohlavnímu styku nebo k takovému styku zneužije jeho bezbrannosti. Násilí a pohlavní styk jsou tedy dvě základní jednání, která odlišují znásilnění od jiných sexuálně motivovaných trestných činů. Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 31. 10. 200, sp. zn. 7 Tz 231/2000 uvádí, že pohlavním stykem se rozumí jakýkoli způsob ukájení pohlavního pudu na těle jiné osoby. Na základě tohoto rozsudku nemusí být pod termín pohlavní styk řazena jen soulož, ale i další formy uspokojení pohlavního pudu.

Usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 21. 7. 2006. sp. zn. 8 T do 854/2006 definuje násilí jako použití fyzické síly ze strany pachatele za účelem překonání nebo zamezení vážně míněného odporu znásilňované osoby a dosažení soulože nebo jiného obdobného pohlavního styku.

V případě, že se sexuální deviant dopustí trestného činu znásilnění, nejčastěji to bývají sexuální agresori, jejichž hlavní zbraní je v tomto případě strach oběti. Pachatel prolomí odpor nejčastěji násilím nebo pohrůzkami. Právě z tohoto důvodu nahlásí vše na policii pouze malé množství obětí tohoto trestného činu. Strach je ovládá i následně a těžko se s danou situací smiřují, bojí se, zda jim vůbec někdo uvěří a toho, jak je přijme okolí. Trestný čin znásilnění však většinou páchají osoby bez sexuální deviace, většinou jsou to lidé oběti známí, kteří se pohybují v jejím sociálním okolí. Weiss ve svých publikacích uvádí, že znásilnění ohlásí pouze 3 % žen.

7.2 Sexuální nátlak (§ 186 TrZ)

Mezi nové skutkové podstaty v současném trestním zákoníku patří trestný čin sexuálního nátlaku. Zákoník ho definuje jako donucení jiného násilím, pohrůzkou násilí nebo pohrůzkou jiné těžké újmy k pohlavnímu sebeukájení, obnažování nebo

jinému srovnatelnému chování nebo zneužití bezbrannosti jiného k takovému chování. Stejně bude potrestán pachatel, který přiměje jiného k pohlavnímu styku, k pohlavnímu sebeukájení, k obnažování nebo jinému srovnatelnému chování, zneužívaje jeho závislosti nebo svého postavení a z něho vyplývající důvěryhodnosti nebo vlivu.⁶¹

Pokud by tedy pachatel užil násilí k přinucení osoby k chování jinému než soulož nebo jiný pohlavní styk, bude stíhán pro trestný čin sexuálního nátlaku. V případě donucení k souloži nebo jinému pohlavnímu styku jde o znásilnění. V obou případech však dochází k malému procentu ohlašovaných případů, ať už je tomu z důvodu studu, strachu, či nedůvěře k OČTŘ. Otázkou je, zda právě tato skutečnost pak nedodá pachateli větší odvalu v jeho trestné činnosti dále pokračovat.

7.3 Pohlavní zneužití (§ 187 TrZ)

„Kdo vykoná soulož s dítětem mladším patnácti let nebo kdo je jiným způsobem pohlavně zneužije, bude potrestán odnětím svobody na jeden rok až osm let. Odnětím svobody na dvě léta až deset let bude pachatel potrestán, spáchá-li tento trestný čin na dítěti mladším patnácti let svěřeném jeho dozoru, zneužívaje jeho závislosti nebo svého postavení a z něho vyplývající důvěryhodnosti nebo vlivu. V případě, že pohlavním zneužitím pachatel dítěti způsobí těžkou újmu na zdraví, bude potrestán trestem odnětí svobody na pět až dvanáct let. Odnětím svobody na deset až osmnáct let bude pachatel potrestán, způsobí-li dítěti smrt. Příprava je u tohoto trestného činu trestná.“⁶² Z usnesení Nejvyššího soudu ČR, ze dne 19. 1. 2006, sp. zn. 8T do 10/2006 vyplývá, že za termínem „jiný způsob zneužití“ vidí“ intenzivnější zásahy do pohlavní sféry poškozených, které směřují k sexuálnímu vzrušení pachatele. Jedná se například o dotyky na intimních orgánech a sekundárních pohlavních znacích. Objektem tohoto trestného činu je tělesný a mravní vývoj dítěte, který má společnost chránit a dbát na jeho integritu. Narušení takové integrity má pak hluboké následky do budoucího vývoje, volby partnera a na celkový psychický stav. Předmětem útoku je dítě mladší patnácti let. Za objektivní stránku považujeme vykonání soulože nebo jiného způsobu pohlavního zneužití. Po subjektivní stránce je

⁶¹ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

⁶² Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

vyžadováno úmyslné zavinění, což vyžaduje i dokázat pachateli, že věděl o věku objektu svého sexuálního uspokojení.

Svěřením dítěte dozoru pachatele se rozumějí případy, kdy má pachatel právo a povinnost nad takovou osobou dohlížet a bdít nad ní. Tak je tomu především u rodičů vůči dětem, ale také u studentů ve školách, u manžela matky dítěte žijícího ve společné domácnosti...“ jak upravuje rozsudek Nejvyššího soudu ČR, ze dne 26. 1. 2007, sp. Zn. 11 Tdo 759/2006.

Při takovém zásahu do dětské osobnosti se vlivem velice zásadní události může u dítěte vyskytnout syndrom CAN, na jehož problematiku jsem napsala svou diplomovou práci. Ten pak ovlivňuje další vývoj dítěte a jeho zanedbání nebo snaha o vytěsnění může přinést fatální následky. Syndromem CAN rozumíme syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte, jehož důsledkem je u takových dětí regres v chování, nesmělé, agresivní, melancholické, citově prázdné chování, děti jsou opožděné mentálně a často se uzavírají do svého vnitřního světa. Jakýkoliv podnět ke vzniku tohoto syndromu má výrazný vliv na dětské sebehodnocení a sebevědomí. Jelikož jsem v rámci své školní praxe přicházela do kontaktu s dětmi s rozvinutým syndromem CAN, mohu z vlastní zkušenosti říci, že je velice náročné pozitivně přeorientovat postupný vývoj této poruchy. Děti mají problémy s komunikací, volí se tak alternativní metody práce, jako je například arteterapie a postupnou systematickou prací s nimi jmenované symptomy časem mizí. Je to ovšem náročná práce – tím spíše, že jde o dítě –, ale nesmírně důležitá.

Trestného činu pohlavního zneužití se dopouštějí sexuální devianti trpící pedofilií, kdy pachatel směřuje svou sexuální touhu k dětským objektům, které jsou opačného nebo stejného pohlaví. „*Je důležité rozlišovat pedofilii jako poruchu sexuální motivace, kdy je pachatel orientován na nedospělé objekty své touhy a mezi jednáním náhražkovým, kdy si děti vybírá jako objekt náhradní vzhledem k frustraci ze získávání vhodných dospělých sexuálních partnerů*“.⁶³

⁶³ PAVLOVSKÝ, P a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. Praha: Grada, 2001. Str.131. ISBN 80-247-0181-2.

7.4 Sexuálně motivovaná vražda (§ 140 TrZ)

Trestní zákoník nezná trestný čin sexuálně motivované vraždy jako samostatnou skutkovou podstatu. Motivace trestného činu není obligatorním prvkem skutkové podstaty. Jedná se

o znak fakultativní. Sexuální motiv má ale ve skutečnosti mnoho trestných činů vraždy, ať už se jedná o vraždu ze žárlivosti nebo v manželských a partnerských konfliktech nebo sexuálního uspokojení ze samotného činu (vražda z vlnosti), kdy pachatele uspokojí až zavraždění oběti. „*Je proto důležité objasnit, že termín „sexuální vraždy“ je přiřazen k situaci, kdy pachatel usmrtí oběť v souvislosti se svým sexuálním vzrušením a uspokojením*“.⁶⁴ Vražda sexuálně motivovaná tedy může mít několik příčin. Může se jednat o vraždu, kterou pachatel spáchá v úmyslu zakrýt jiný trestný čin, velmi často znásilnění. Dále se může jednat o případy, kdy pachatele vzrušuje a sexuálně uspokojuje samo vraždění. Toto se týká především pachatelů sexuálně deviantních, trpících např. sadismem nebo patologickou sexuální agresivitou. Tato varianta může mít dvojí vysvětlení. Buď se jedná o pachatele parafilního – nekrofila, který se uspokojuje na mrtvých tělech, nebo se jedná o případ, kdy se pachatel snaží „uhrát“ odsouzení za trestný čin vraždy a tvrzením sexuální motivace chce dosáhnout např. ochranného léčení pro sexuální devianty.

V novém trestním zákoníku je trestný čin vraždy zakotven v § 140. Základní skutkovou podstatou je úmyslné usmrcení jiného, které je doplněno kvalifikovanými skutkovými podstatami zvyšujícími trestní sazby. Se sexuálním motivem mohou souviset, podle mého názoru, zejména následující. To, že pachatel spáchá vraždu s rozmyslem nebo po předchozím uvážení, jak zakotvuje trestní zákoník, se může týkat právě sexuálně deviantních pachatelů. Trestní zákoník rozlišuje více druhů úmyslného usmrcení jiného. Při posouzení rozmyslu nebo předchozího uvážení se podle důvodové zprávy jedná o prvky způsobující vyšší trestnost, na rozdíl od situace, kdy pachatel usmrtí jiného v náhlém hnutí mysli, například v afektu.

Další zvýšení trestní sazby je u trestného činu vraždy stanoveno v případě, že jej pachatel spáchá zvláště surovým nebo trýznivým způsobem, ve snaze zakrýt jiný trestný čin nebo z jiné zavrženíhodné pohnutky. Domnívám se, že těmito okolnostmi

⁶⁴ ZVĚŘINA, J. *Sexuologie (nejen) pro lékaře*. Brno: CERM, 2003. s. 161. ISBN 80-7504-264-5.

trestní zákoník reaguje velmi účinně na jednotlivé skupiny pachatelů sexuálně motivované vraždy tak, jak jsem je uvedla výše, a celkem tak umožňuje postihnout široký okruh pachatelů, včetně těch, kteří se snaží předstírat sexuální motivaci.

Celkově se sexuální motiv vyskytuje jen u 2–3 % z celkového počtu vražd. Jedná se přesto o téma široce medializované a pro veřejnost jistým způsobem přitažlivé.

Deviantní motivace je ovlivněna vnitřní strukturou pachatele, situační vlivy hrají z hlediska motivace podružnou roli. U těchto zločinů tedy bývá nápadný, často se opakující scénář deliktu, který se může stupňovat. Deviantní motivace však často neznamena, že pachatel automaticky trpí natolik vážnou poruchou, pro kterou by mohl být prohlášen za nepřičetného.

8 Tresty a jejich historický vývoj

*„Otázkou trestu a jeho účelem se zabývaly již dávné orientální civilizace, v té době hrál významnou roli teistický prvek. Spáchaný zločin rozhněval božstvo, které bylo třeba potrestáním zločince usmířit. Tato skutečnost však nemusela nutně znamenat větší přísnost trestu či jeho antihumánnost.“*⁶⁵ Starý Řím, tedy kolébka dnešního práva, je příkladem civilizace, pro niž byl mír mezi bohy a člověkem prioritním. Mír byl ovšem narušen v případě, kdy se někdo dopustil skutku, který narušoval buď kultické nebo právní normy. Všechny tyto skutky byly zdrojem rituální nečistoty. Mír bylo nutné opět nastolit a možnost, jak bohy usmířit, odvisela od závažnosti spáchaného činu. Primárním hlediskem tedy nebyla nebezpečnost činu pro společnost, ale usmíření bohů. Usmíření s bohy se mohlo konat různými způsoby, byly pořádány rituální obřady, přinášeny oběti, zejména se však konalo potrestání viníka, které rovněž mělo náboženské rysy a nemuselo být nutně nijak přísné. *„V době římské republiky byl trest smrti mimořádný a většinou se jeho výkonu šlo vyhnout odchodem do vyhnanství. V pozdější době vývoje se však v římském právu začaly uplatňovat i kruté tresty, například Lex Quisquis z roku 397 stanovil, že budou potrestány i děti pachatele zločinu proti majestátu.“*⁶⁶ Takový

⁶⁵ LATA, J. *Účel a smysl trestu*. Praha: LexisNexis CZ. S.11. ISBN 978-80-7204.

⁶⁶ LATA, J. *Účel a smysl trestu*. Praha: LexisNexis CZ. s.12. ISBN 978-80-7204.

druh trestu měl mít velice silný odstrašující význam pro případného pachatele a jeho rodinu.

Ve středověké Evropě plnil trest především odstrašující úlohu, i proto byly v této době tresty velice kruté a byly vykonávány veřejně. Trestní odpovědnost měli pachatelé nepřičetní a dokonce i děti. Účinnost trestu nebyla spatřována zejména v jeho nevyhnutelnosti, ale spíše v intenzitě. Nejuznávanější myslitel středověku – Tomáš Akvinský začíná uznávat myšlenku, že trest má být úměrný spáchanému zločinu a akceptovat dvě roviny, odplatnou a nápravnou. V této myšlence můžeme poprvé spatřit dva nynější účely trestu, a sice složku preventivní a represivní. *„Středověké pojetí přetrvávalo oficiálně také v dobách absolutistických monarchií v 17. a 18. století. Trestný čin porušoval králův mír, šlo o crēen maiestatis, a proto byl chápán jako útok na panovníka. Trest byl tedy panovníkovou pomstou za útok proti jeho majestátu, demonstrací jeho nesouměřitelné síly, potvrzení jeho moci a nadřazenosti.“*⁶⁷ Od 18. století dochází k efektivnější kontrole společnosti a pozvolnému poklesu všeobecné bídy, která byla způsobena především třicetiletou válkou, a značná kriminalita se začíná snižovat. S tímto jevem je spojena i kritika krutých a nelidských trestů, především ze strany osvícenských filozofů a myslitelů, kteří usilovali o oddělení trestu Božího a lidského. Představitelem této myšlenky byl například John Lock. Říká, že trest má být úměrný jak zločinu, tak potřebě nápravy a odstrašení.

„V roce 1764 vychází kniha ‚O zločinech a trestech‘ od markýze Cesare Beccarii, která je zásadním přelomem v téměř celé trestněprávní nauce a kde autor formuloval celou řadu zásad a postřehů, dodnes velice aktuálních. K účelu trestu mj. uvádí ‚Účel tudíž není jiný, nežli zameziti, aby viník činil jiné škody svým občanům, a zadržiti ostatní od škodlivých činů podobných. Aby trest dosáhl svého účinku, stačí, aby zlo trestu převyšovalo dobro ze zločinu pocházející, a v toto stupňované zlo má býti počítána nevyhnutelnost trestů a ztráta dobra, jež bylo přivoděno zločinem. Všechno, co nadto jest, je zbytečným tyranstvím. Účelem trestu je tedy prevence jak

⁶⁷ FOUCAULT M., *Dohlížet a trestat*, Dauphin, Praha 2000, s. 88. ISBN 80-205-0406-0.

individuální, tak generální, přičemž trest nesmí být přísnější, než je to jeho účelu nezbytné.“⁶⁸

Vývoj pojetí trestu se měnil v průběhu mnoha let spolu se společností. Například utilitární teorie je souhrnný název pro různé koncepce ohledně otázky trestů; můžeme je členit na teorie odstrašující, nápravné, izolační a restituční. Všechny teorie se vzájemně prolínají a doplňují. Co je však nosným pilířem utilitární teorie je myšlenka, že připouští uložení trestu jen tehdy, pokud je pravděpodobné, že to přinese lepší následky, než kdyby se tak nestalo. Naproti tomu retribuční teorie říká, že trest je ospravedlněn právě svou zadloužeností a ničím jiným. „*Člověk může být potrestán jen tehdy, pokud zaviněně spáchá něco spětného. Trest musí odpovídat závažnosti pachatelova jednání. Trest uložený za splnění dvou shora uvedených podmínek je eticky správným.*“⁶⁹ Přesně takto jsou opřeny myšlenky retribuční teorie. Jeden z rozdílů mezi retribuční a utilitární teorií je pojetí ukládané sankce. „*Mnozí zastánci utilitárních teorií usilují o zrušení či alespoň omezení klasických trestů a jejich nahrazení speciálním zacházením, které bude zaměřeno zejména na resocializaci pachatele a odstranění příčin, jež vedly ke spáchání trestného činu.*“⁷⁰ Chování pachatele je narušeno, a tudíž je pro společnost celkově přijatelnější jeho celková osobnostní náprava než ukládání trestů, které ho jen omezí na svobodě.

8.1 Ochranná opatření

Dualismus trestních sankcí, ze kterého vychází trestání dospělých pachatelů trestných činů, nám trestní sankce dělí na tresty a ochranná opatření. U mladistvých pak trestněprávní sankce vychází z konceptu monismu trestněprávních sankcí, kdy jedinou sankcí, kterou je mladistvému možné uložit za spáchaný protiprávní čin, je opatření. Zákon o soudnictví ve věcech mládeže pak rozlišuje opatření na trestní, ochranná a výchovná.

Ať se jedná o jakoukoliv trestněprávní sankci, jejím hlavním účelem je chránit společnost před nebezpečnými a společností ohrožujícími činy. Plní v našem právním systému funkci preventivní a represivní. Ochranná opatření jsou tedy, stejně jako

⁶⁸ LATA, J. *Účel a smysl trestu*. Praha: LexisNexis CZ. S.15. ISBN 978-80-7204.

⁶⁹ LATA, J. *Účel a smysl trestu*. Praha: LexisNexis CZ. s.34. ISBN 978-80-7204.

⁷⁰ LATA, J. *Účel a smysl trestu*. Praha: LexisNexis CZ. s.47. ISBN 978-80-7204.

tresty, prostředkem státního donucení, kdy v případě ochranných opatření se jedná především o sankci preventivní povahy. „V konečném důsledku to pak znamená, že prioritním účelem ochranných opatření je především zajistit ochranu společnosti vykonávanou prostřednictvím nejrozličnějších terapeutických, zabezpečovacích a výchovných prostředků. To je vedeno rozhodujícím úsilím snížení rizika ohrožení zájmů chráněných trestním zákoníkem právě skrze léčbu a izolaci, což je nejvýznamnější účel ochranných opatření.“⁷¹ Nesmíme zapomínat, že tato izolace je pro jakéhokoliv pachatele významným zásahem do jeho osobní svobody, a proto je význam ochranných opatření mnohdy v této souvislosti diskutován. Ochranné léčení je institutem, který je v naší právní úpravě zakotven již řadu let, zatímco zabezpečovací detence byla do trestního zákoníku přijata nově zákonem č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence a o změně souvisejících zákonů. Tento zákon byl přijat na základě inspirace ze zahraničí, kde tento institut již řadu let plnohodnotně funguje a pomáhá odborníkům oddělovat závažné, mnohdy neléčitelné duševní poruchy od klientů, s kterými pracují na resocializaci a zvládnutí jejich duševních stavů.

Trestní právo zná, jak je již výše uvedeno, dvě skupiny pachatelů. Jsou jimi pachatelé dospělí a mladiství. Za mladistvého považujeme osobu, která dovršila patnáctý rok života, ale nedovršila hranici osmnácti let. Z vlastní práce s mládeží, ať to byli děti z psychiatrických ústavů, nebo běžných státních institucí, se domnívám, že toto členění je chvályhodnou skutečností, která přispívá ke zlepšení vývoje mladistvého. Na takového člověka je totiž stále ještě hodně času působit výchovnými, preventivními a jinými opatřeními, která mohou významným způsobem ovlivnit jeho život. V porovnání s dospělým pachatelem je zde rozdílná rozumová a volní vyspělost, díky které jsou mladiství řazeni do vlastní kategorie a mají zvláštní způsob zacházení. I přestože můžeme u obou kategorií pachatelů najít mnoho rozlišností, obě skupiny mají i společné charakteristiky. U obou skupin pachatelů je možné například uložit ochranné opatření. Do skupiny ochranných opatření řadíme ochranné léčení, zabezpečovací detenci, zabránění věci nebo jiné

⁷¹ KALVODOVÁ, V. *Právní následky trestného činu a činu jinak trestného dospělého, trestněprávní alternativy*. In Vladimír Kratochvíl a kol. *Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Obecná část*. Vyd. První. Praha : C.H.Beck, 2009. Právnícké učebnice, ISBN 978-80-7400-042-3.

majetkové hodnoty, které upravuje trestní zákoník a pro mladistvé je zde zvláštní druh ochranného opatření, ochranná výchova, jehož právní úprava je obsažena v zákoně o soudnictví ve věcech mládeže. Ochranná opatření se mohou uložit buď samostatně, vedle jiného ochranného opatření, vedle trestu nebo namísto trestu, jako tzv. alternativy k potrestání.

8.1.1 Obecné zásady ukládání trestních sankcí

*„Trestní zákoník nevymezuje účel, kterému mají ochranná opatření sloužit a nečiní tak ani u trestů. V důvodové zprávě k trestnímu zákoníku se pouze uvádí, že konkretizování účelu trestních sankcí je ponecháno trestní nauce. V zákoně se pak má vycházet z obecných zásad trestání a ty je nutno zohlednit do základních zásad trestních sankcí.“*⁷² *„Základní zásady je třeba chápat jako základní ideje, vůdčí myšlenky, kterými je třeba se při ukládání řídit. Nemůžeme pojem zásad zaměňovat s předpoklady či podmínkami pro uložení trestních sankcí, které vymezují konkrétní kritéria, za jejichž splnění je možné trestní sankci uložit.“*⁷³ Obecné zásady, které jsou nutné při aplikaci trestních sankcí nalezneme především v § 37 a 38 trestního zákoníku. Zásadou, která je jednou z nejpodstatnějších při rozhodování o trestní sankci, je zásada zákonnosti – nulla poena sine lege, která je uvedena v § 37 odst. 1 TrZ. *„Trestní sankce lze ukládat jen na základě trestního zákona.“*⁷⁴ Toto ustanovení nám také říká, že při hodnocení skutkové podstaty trestného činu a její závažnosti musíme vycházet pouze ze zákonem daných trestních sankcí, od kterých se nelze odchýlit a udělit například sankci, která se využívala ve středověku. Na tuto skutečnost volně navazuje § 37 odst. 2, který je nositelem tzv. zásady humánnosti. *„Pachateli nelze uložit kruté a nepřiměřené trestní sankce. Výkonem trestní sankce nesmí být ponížena lidská důstojnost.“*⁷⁵ Na tuto zásadu musí být brán zřetel i

⁷² KALVODOVÁ, V. Právní následky trestného činu a činu jinak trestného dospělého, trestněprávní alternativy. In Vladimír Kratochvíl a kol. *Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Obecná část.* Vyd. První. Praha : C.H.Beck, 2009. Právnícké učebnice, s. 56 ISBN 978-80-7400-042-3.

⁷³ FENYK, J. HÁJEK, R. STŘÍŽ I. et al. *Trestní zákoník a trestní řád: Průvodce trestněprávními předpisy a judikaturou. 1. díl. Trestní zákoník.* Praha: Linde, 2010 s.232 ISBN 978-80-7201-802-4.

⁷⁴ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

⁷⁵ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

vzhledem k úmluvám mezinárodního práva, jako je například Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod nebo Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, a to z pohledu jak trestů, tak ochranných opatření, kde taktéž dochází k významnému omezení lidské svobody. K této zásadě je taktéž potřeba zmínit ustanovení LZPS, kde je v čl. 7 odst. 2 zakázáno kruté, nelidské nebo ponižující zacházení a tresty. K zásadě humánnosti existuje i rozsáhlá judikatura Evropského soudu pro lidská práva.

Další zásadou, kterou nelze opomenout, je zásada zákazu analogie trestního zákona k tíži pachatele, na základě které není možné rozšiřovat dosah trestního zákoníku ohledně druhů ochranných opatření a trestů a zároveň nelze tyto sankce ukládat, pokud nejsou naplněny zákonné předpoklady pro jejich uložení či tyto podmínky rozšiřovat. I tato zásada se dotýká zásady zákonnosti, z které vychází udělení veškerých trestních sankcí.

Každá trestní sankce by měla být uložena s přihlédnutím na individuální okolnosti daného trestného činu a jeho pachatele a strukturu jeho osobnosti s významným přihlédnutím ke skutečnosti, zda trpí duševní poruchou, která ovlivnila jeho chování při spáchání trestného činu. Dále musí být brány v úvahu polehčující a přitěžující okolnosti, je potřeba důsledně zvážit druh a výměru trestní sankce tak, aby byl naplněn význam trestu jak po preventivní, tak po represivní stránce. Zásadu, která v sobě obsahuje tyto jednotlivé prvky, nazývá právní nauka jako zásadu individualizace trestních sankcí. Trestní sankce by se měla dotýkat pouze pachatele trestného činu nebo činu jinak trestného a případný dopad na třetí osoby by měl být v co největší míře omezen. V tomto případě se jedná o zásadu personalitu sankce. *„Zásada personalitu je nejzřejmější při výkonu ochranné výchovy, ochranného léčení a zabezpečující detence. Bohužel však narušuje ochranné opatření zabránění věci nebo jiné majetkové hodnoty, kdy podle § 101 odst 1 písm. C) TrZ nebo § 101 odst. 2 TrZ stačí, že zabíraná věc má určitý vztah ke spáchanému trestnému činu, což*

odůvodňuje i zabrání takové věci, která nenáleží pachateli. V těchto případech se tedy zásada personality neuplatňuje.“⁷⁶

V § 38 TrZ je obsažena další významná zásada, kterou označujeme jako zásadu přiměřenosti, která velmi ovlivňuje ukládání trestních sankcí. Zmíněný paragraf ve svých třech odstavcích zmiňuje principy, kterými je potřeba se při ukládání trestu řídit. *„Trestní sankce je nutno ukládat s přihlédnutím k povaze a závažnosti spáchaného trestného činu a poměrům pachatele. Tam, kde postačí uložení trestní sankce pachatele méně postihující, nesmí být uložena trestní sankce pro pachatele citelnější. Při ukládání trestních sankcí se přihlédne i k právem chráněným zájmům osob poškozených trestným činem.“⁷⁷* V posledním odstavci je pak aplikována zásada ochrany zájmů osob poškozených trestným činem.

„Další zásadou uplatňující se u trestních sankcí je zásada dvojího přičítání z hlediska trestů,“⁷⁸, respektive zásada neslučitelnosti určitých druhů sankcí u téhož pachatele. Jde zejména o situaci, kdy by vedle sebe byly uloženy dvě sankce věcně shodné povahy. *„V případě ochranných opatření je neslučitelné uložit vedle sebe zabezpečovací detenci a ochranné léčení.“⁷⁹*

8.1.2 Charakteristika ochranných opatření

Ochranná opatření reprezentují druh trestněprávní sankce, které mohou být uloženy dospělým pachatelům trestných činů nebo činů jinak trestných a zároveň i mladistvým. Jejich charakter trestněprávní sankce definuje § 36 TrZ.

Vznik této trestní sankce historicky souvisí s pozitivistickým myšlením v trestním právu. To se utvářelo jako protiproud klasické školy, která vnímala trest pouze jako odplatu za zlo, které bylo daným trestným činem spácháno. Pozitivisté pak zastávali názor, že pachatele má postihnout opatření úměrné jeho nebezpečnému

⁷⁶ KALVODOVÁ, V. *Právní následky trestného činu a činu jinak trestného dospělého, trestněprávní alternativy*. In Vladimír Kratochvíl a kol. *Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Obecná část*. Vyd. První. Praha : C.H.Beck, 2009. Právnícké učebnice, s.58 ISBN 978-80-7400-042-3.

⁷⁷ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

⁷⁸ KALVODOVÁ, V. *Právní následky trestného činu a činu jinak trestného dospělého, trestněprávní alternativy*. In Vladimír Kratochvíl a kol. *Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Obecná část*. Vyd. První. Praha : C.H.Beck, 2009. Právnícké učebnice, ISBN 978-80-7400-042-3.

⁷⁹ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

stavu. Východiskem těchto rozdílných myšlenek se stala dualistická koncepce sankcí, která poprvé vstoupila v platnost ve Švýcarském trestním zákoně z roku 1983. „Spolu s klasickými tresty zavedla zabezpečující opatření jako opatření trest doplňující, případně nahrazující. Jejich účelem byla ochrana společnosti před pachateli u kterých hrozí, že budou v trestné činnosti pokračovat. Prostředkem ochrany byla výchova, léčba, izolace, popřípadě i zneškodnění.“⁸⁰

„Trest má podle dualistické koncepce charakter sociální výtky pachateli za jeho zaviněný, společensky neakceptovatelný čin. Ochranné opatření má naopak neutralizovat nebezpečnost pachatele pro společnost a přicházet jako odpověď na hrozbu, kterou pachatel představuje.“⁸¹ Ochranná opatření mohou být uložena jak trestně odpovědným pachatelům, ale i osobám, které nejsou pro nepříčetnost nebo pro nedostatek věku trestně odpovědné. Jejich nejpodstatnějším účinkem by, podle mého názoru, neměla být izolací způsobená újma, ale naopak resocializační, výchovný a terapeutický význam, který by měl takovéto osobě pomoci v následném začlenění do běžného života a eliminovat rizikové chování, které by následně mohlo vést k páchání další trestné činnosti.

Zákonná úprava ochranných opatření je uvedena v hlavě páté TrZ č. 40/2009 v § 36, který rozděluje druhy trestních sankcí na tresty a ochranná opatření, dále v § 37, který vymezuje obecná ustanovení pro ukládání trestních sankcí a v § 38, který definuje hlavní zásadu ukládání trestních sankcí – zásadu přiměřenosti.

Nesmíme opomenout § 96 a 97, ve kterých jsou definovány obecné zásady pro ukládání ochranných opatření a následné paragrafové znění druhů ochranných opatření a jejich ukládání. To stanovuje, že mezi ochranná opatření řadíme: ochranné léčení v § 99, zabezpečovací detenci v § 100, zabrání věci nebo jiné majetkové hodnoty v § 101, zabrání spisů a zařízení v § 103 a ochrannou výchovu, která je upravena v ZSVM. U ochranného opatření zabrání věci nebo jiné majetkové hodnoty byla do TrZ zcela nově zavedena možnost zabrání spisů a zařízení podle § 103 TrZ.

⁸⁰ NOVOTNÝ, O., VANDUCHOVÁ, M. a kol. *Trestní právo hmotné – I. Obecná část. 5., jubilejní, zcela přepracované vydání*. Praha :vydání. Praha: ASPI, 2007, s. 386. ISBN

⁸¹ Důvodová zpráva k trestnímu zákoníku. [citováno 2. 2. 2009]. Dostupné z: http://www.ustavprava.cz/files/dz_k_tz.doc, s. 32.

Dřívější právní úprava toto ustanovení nezahrnovala. V porovnání s předchozím trestním zákoníkem nynější právní úprava stanovuje omezení trvání ochranného léčení, a sice na dva roky.

Zabezpečovací detence byla do naší právní úpravy přijata zákonem o výkonu zabezpečovací detence s účinností od 1. 1. 2009. Byla sice obsažena již v dřívějším trestním zákonu, ale s vydáním nového byla doplněna o fakultativní důvod uložení zabezpečovací detence na základě § 100 odst. 2 písm. b), umožňující uložit zabezpečovací detenci pachateli oddávajícímu se zneužívání návykové látky nebo v souvislosti s jejím zneužíváním odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody nejméně na dvě léta, a není možné očekávat, že by se uložением ochranného léčení zajistila dostatečná ochrana společnosti, a to i s ohledem na již projevovaný postoj pachatele k ochrannému léčení. Nejpodstatnější změnu v zákonné úpravě zabezpečovací detence dosáhl zákon č. 330/2011 Sb., kterým došlo ke změně trestního zákoníku a trestního řádu, a stal se účinným 14. 11. 2011. Tato novela trestního zákoníku zrušila podmínku zvlášť závažného zločinu v § 100 odst. 1 TrZ a v § 100 odst. 2 písm. b) TrZ a nadále stačí jen podmínka spáchání zločinu. Další změnou, která tato novela přinesla, je možnost přeměnit ústavní ochranné léčení na zabezpečovací detenci na základě § 99 odst. 5 TrZ, aniž by musely být naplněny podmínky § 100 odst. 1 nebo 2 TrZ. K přeměně stačí pouze, aby uložené a vykonávané ochranné léčení neplnilo svůj účel nebo nedostatečně zajišťovalo ochranu společnosti. K přeměně tedy může dojít například v případě spáchaného násilí na personálu vůči zaměstnancům zdravotnického zařízení, v případě útěku pachatele nebo také při odmítnutí terapeutických nebo jiných léčebných výkonů.

Ochranná výchova, která je také ochranným opatřením, slouží výhradně mladistvým a je upravena v ZSM. Jelikož není nikde v TrZ jednoznačně upraven význam ochranných opatření, můžeme využít ustanovení právě ze zákona ZSM, který podle § 21 odst. 1 ZSM je účelem ochranných opatření kladně ovlivnit duševní, mravní a sociální vývoj mladistvého a chránit společnost před páchaním provinění. V § 9 ZSM dále stojí, že účelem opatření vůči mladistvému je především vytvoření podmínek pro jeho sociální a duševní rozvoj, jeho ochrana před škodlivými vlivy a předcházení dalšímu páchaní provinění. Při posuzování účelu ochranných opatření je také nutné přihlídnout k účelu samotného trestního zákona. Účelem ochranného

opatření je zajisté chránit zájmy společnosti, ústavní zřízení České republiky a také práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob.

8.1.3 Porovnání trestů a ochranných opatření

Tresty i ochranná opatření můžeme řadit mezi trestní sankce a můžeme mezi nimi nalézt mnoho společných i rozdílných znaků.

Mezi ty společné nepochybně patří, že jsou právním následkem trestného činu a jsou nepochybně chápány jako projev státního donucení. Stejně jako tresty, tak i ochranná opatření mohou být ukládána pouze soudy, žádný jiný státní orgán není nadán touto pravomocí a mohou být ukládána pouze na základě zákona. Mají společný účel, tedy ochranu společnosti, za jejímž účelem jsou tyto trestní sankce využívány. U obou vzniká osobě újma v podobě omezení občanských práv a svobod.

Jedním z nejpodstatnějších rozdílných znaků trestů a ochranných opatření je skutečnost, že zatímco trest je sankcí, kterou lze uložit jen na základě spáchání trestného činu, ochranné opatření lze uložit i za čin jinak trestný, tedy za čin, který ve vztahu k osobě, která ho spáchala (nedostatek věku, nepříčetnost), nevykazuje všechny znaky trestného činu. *„Při ukládání ochranných opatření není zohledňována nebezpečnost činu pro společnost do tak velké míry, jako u trestných činů. Při ukládání trestů je zásadní jejich přiměřenost. Důležitým kritériem při zvažování přiměřenosti trestu je stupeň nebezpečnosti spáchaného trestného činu pro společnost.“*⁸² *„U ochranných opatření je patrné využití zásady přiměřenosti, proti trestům zde není v takové míře zohledňována závažnost činu, naopak potřeba uložení ochranného opatření je vedena nutností léčení, výchovy a izolace.“*⁸³

Další rozdíl můžeme spatřovat v tom, že u trestů je mnohem více zohledňována nebezpečnost činu pro společnost, zatímco u ochranného opatření jde spíše o preventivní prvek, který má pachateli poskytnout prostor pro práci na struktuře své osobnosti. Trest by měl být přiměřený stupni nebezpečnosti spáchaného trestného

⁸² JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo hmotné. Obecná část a zvláštní část. 3. přepracované a aktualizované vydání.* Praha: Nakladatelství Linde Praha, 2008, s. 405. ISBN 80-257-0019-8.

⁸³ KALVODOVÁ, V. *Právní následky trestného činu a činu jinak trestného dospělého, trestněprávní alternativy.* In Vladimír Kratochvíl a kol. *Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Obecná část.* Vyd. První. Praha : C.H.Beck, 2009. Právnické učebnice, ISBN 978-80-7400-042-3.

činu pro společnost. Újma způsobená ochranným opatřením je průvodním jevem, nikoliv jeho hlavním účinkem a podstatným znakem. Podstatou trestu je naopak újma ukládaná soudem osobně pachateli trestného činu a je s ním spojeno negativní hodnocení činu a osoby pachatele. Neplatí, že ochranná opatření jsou ukládána výhradně či zejména ve prospěch osoby, které jsou uloženy. Intenzita újmy je obecně u obou těchto sankčních systémů srovnatelná. Mnohdy může být uložené ochranné opatření mnohem větším zásahem do osobní svobody než případné uložení trestu. Trvání zabezpečovací detence není například fakticky nijak časově ohraničeno. Ochranné léčení je nově omezeno na dva roky, avšak s možností opakovaného prodloužení. Výkon zabezpečovací detence bude pro pachatele představovat větší újmu než výkon ochranného léčení. *„Ochranná opatření jsou zásadně prostředky individuální represe a prevence. Směřují tedy zejména k zabránění páchání další trestné činnosti konkrétnímu pachateli působením pozitivních metod. Nejvíce by měla být uplatňována složka terapeutická a výchovná. Výkon ochranných opatření se nikdy nepromlčuje a ani se nezahlašují, nemohou být amnestována či prominuta individuální milostí prezidenta republiky.“*⁸⁴

8.1.4 Ukládání ochranných opatření

Ochranná opatření jsou trestní sankce, které omezují významným způsobem pachatelovu svobodu a významně zasahují do jeho osobnostních práv. Při jejich ukládání je kladen zvláštní důraz na osobnost pachatele, strukturu jeho osobnosti a možnou přítomnost duševní poruchy. Při jejich uplatňování se soud řídí obecnými zásadami ukládání trestních sankcí a zároveň speciálními zásadami vztahujícími se k ochranným opatřením. Tyto zásady jsou vymezeny v zákoně jako zásada přiměřenosti (§ 96 TrZ), zákonnosti (§ 97 odst. 1 TrZ) a subsidiarity trestní represe (§ 97 odst. 2 a 3 TrZ).

„Trestní zákon stanovuje, že ochranná opatření lze ukládat za dodržení zákonných podmínek samostatně, vedle trestu, vedle jiného ochranného opatření či namísto trestu jako tzv. alternativy k potrestání. Pakliže jsou zároveň uloženy trest i ochranné opatření, má přednost výkon trestu. Jedinou výjimkou je situace, kdy je

⁸⁴ CHMELÍK, J. *Trestní právo hmotné, Obecná část*, Praha: Linde, 2009. S. 271. ISBN 978-80-7201-785-0.

*ochranné léčení možné spojit s výkonem trestu a provádět terapeutické a léčebné procesy zároveň s výkonem trestu“.*⁸⁵

Samostatně uložit ochranné opatření lze v případě, je-li zřejmé, že to bude dostačující vzhledem k požadovanému účelu. „Situace, kde je ochranné opatření uloženo současně s trestem, je omezena v § 97 odst. 2 TrZ, který pojednává o trestu a ochranném opatření podobné povahy. Má se na mysli především současné uložení nepodmíněného trestu odnětí svobody a zabezpečovací detence, nepodmíněného trestu odnětí svobody a ústavního ochranného léčení a nepodmíněného trestního opatření a ochranné výchovy. V těchto situacích se má dát přednost upuštění od potrestání za současného uložení ochranného léčení nebo zabezpečovací detence.“⁸⁶
*U mladistvých se má v takovém případě využít upuštění od uložení trestního opatření za současného uložení ochranného léčení, zabezpečovací detence nebo ochranné výchovy“.*⁸⁷

Zákon umožňuje uložení více ochranných opatření vedle sebe, jsou-li pro to dodrženy zákonné podmínky a trestní zákoník nestanoví něco jiného. V případě, že však potřebného působení lze dosáhnout uložení pouze jednoho z nich, uloží se jen toto. Při uložení více ochranných opatření vedle sebe, která nelze vykonat současně, je pořadí jejich výkonu stanoveno soudem, a to s ohledem na okolnosti daného případu.⁸⁸ Neslučitelné je uložení ochranného léčení vedle zabezpečovací detence.⁸⁹ Důvodem této neslučitelnosti je skutečnost, že obě tato ochranná opatření mají velice podobný charakter a význam. Zákon umožňuje i dodatečnou změnu ochranného léčení na zabezpečovací detenci, a to i v opačném případě, tedy zaniknou-li důvody, na základě kterých byla uložena zabezpečovací detence, a současně jsou splněny podmínky pro uložení ústavního ochranného léčení.

⁸⁵ FRYŠTĀK, M. a kol. *Trestní právo hmotné. Obecná část*. Ostrava: KEY Publishing s. r. o., 2009, s. 140. ISBN 978-80-7418-039-2.

⁸⁶ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

⁸⁷ ŠĀMAL, P. et al. *Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2009. S. 1019. ISBN 978-80-7400-109-3.

⁸⁸ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

⁸⁹ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

Uložit lze ochranná opatření i namísto trestu, kdy ochranná opatření budou tzv. alternativami k potrestání, a trest bude nahrazen ochranným opatřením. Alternativu k potrestání je nutné chápat tak, že soud sice rozhodne o vině pachatele ze spáchání trestného činu, ale neuloží mu žádný trest. Alternativou k potrestání vztahující se k ochranným opatřením u dospělých pachatelů je podle § 47 odst. 1 TrZ a § 47 odst. 2 TrZ upuštění od potrestání za současného uložení ochranného léčení nebo zabezpečovací detence.

V případě uložení ochranného opatření mladistvému je důležité přihlížet, vedle obecného účelu opatření, rovněž k individuálnímu účelu ochranných opatření ukládaných mladistvým. Jejich prioritním účelem a smyslem je pozitivně ovlivnit duševní, mravní a sociální vývoj mladistvého a chránit společnost před spácháním provinění mladistvými.⁹⁰

Výkon ochranných opatření se nepromlčuje, nezahazuje a ani nemohou být prominuta prezidentovou milostí. Zánik ochranných opatření tak nastává v případě, že došlo k jejich výkonu, bylo od jejich výkonu upuštěno, či úmrtím osoby, které bylo takovéto ochranné opatření uloženo.

8.2 Charakteristika ochranného léčení

Hlavním smyslem ochranného léčení je především to, že chrání společnost před určitými kategoriemi pachatelů, kteří jsou omezeni na své svobodě a zároveň jsou podrobeni terapeutickému působení s cílem znovu je zařadit do běžného života. Okruh osob, kterým je ochranné léčení určeno, definuje § 99 TrZ. Jedná se o osoby, které spáchaly trestný čin ve stavu zmenšené přičetnosti, ve stavu vyvolaném duševní poruchou nebo které zneužívají návykové látky a trestný čin byl spáchán pod jejich vlivem nebo v souvislosti s jejich užíváním. Dále se jedná o pachatele činu jinak trestného, kteří nejsou pro nepřičetnost trestně odpovědní. Na základě § 99 odst. 1 a 2 TrZ může být ochranné léčení uloženo obligatorně, nebo je jeho uložení ponecháno na úvaze soudu. Ochranné léčení nelze uložit jen na základě doporučení lékařů, ale vždy je tento právní závěr třeba odůvodnit odborným znaleckým posudkem posuzujícím duševní stav pachatele a momentě spáchání trestného činu.

⁹⁰ Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže.

Obligatorně bude ochranné léčení uloženo tehdy, spáchá-li pachatel trestný čin ve stavu zmenšené přičetnosti a vzhledem ke zdravotnímu stavu pachatele má soud za to, že když sníží trest odnětí svobody pod dolní hranici trestní sazby a zároveň uloží ochranné léčení, dosáhne možnosti nápravy pachatele i trestem kratšího trvání.⁹¹ Dále je obligatorně uloženo ochranné léčení v případě, kdy podle § 99 odst. 1 TrZ pachatel spáchal trestný čin ve stavu zmenšené přičetnosti nebo ve stavu vyvolaném duševní poruchou a soud upustí od potrestání pachatele, neboť je přesvědčen, že ochranné léčení, které současně ukládá, zajistí nápravu pachatele a ochranu společnosti lépe než trest. Pachatel si nesmí stav zmenšené přičetnosti nebo duševní poruchu přivodit, byť i z nedbalosti, vlivem návykové látky.⁹² Poslední možností, kdy soud obligatorně nařídí ochranné léčení, je situace, kdy je spáchán čin jinak trestný pachatelem, který není pro nepřičetnost trestně odpovědný, avšak jeho pobyt na svobodě je nebezpečný.⁹³

Ochranné léčení lze vykonávat dvojí formou, a to buď ambulantně, kdy pachatel dochází na předem stanovená sezení, nebo ústavní formou ve zdravotnickém zařízení, při kterém je hospitalizován po celou dobu trvání ochranného léčení. *„Ambulantní ochranné léčení lze však uložit pouze v případě, že je možné očekávat, že účelu ochranného léčení bude dosaženo i bez hospitalizace. O způsobu výkonu ochranného léčení u konkrétní osoby rozhoduje soud při jeho ukládání podle povahy nemoci a léčebných možností, přičemž je z povahy věci zřejmé, že se bude opírat především o znalecký posudek o duševním stavu pachatele“.*⁹⁴

Na základě ústavního nálezu IV.ÚS 502/2002, ze dne 3. 11. 2004, má být při ukládání ústavního ochranného léčení brán zvláštní zřetel na jeho nutnost, a to z důvodu, že toto ochranné opatření je významným zásahem do osobní svobody léčeného, které někdy může znamenat větší újmu než nepodmíněný trest odnětí svobody, a to i díky neurčitosti délky jeho trvání. Na základě tohoto ústavního nálezu

⁹¹ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 28. 5. 1968, sp. zn. 4Tz 28/1968.

⁹² Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

⁹³ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

⁹⁴ ŠÁMAL, P. PURÝ, F. VÁLKOVÁ, H. et al. *Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář.* Vedoucí autorského kolektivu Pavel Šámal. 1. vyd. Praha : C. H. Beck, 2009. s. 543-544. ISBN 978-80-7400-109-3.

opravňuje k takto závažnému zásahu do základních práv pachatele hrozba nebezpečí z jeho strany. Mezi nebezpečností této osoby a právem chráněným zájmem musí tedy existovat proporcionalita, tedy čím vyšší nebezpečí ze strany nepřičetné osoby hrozí, tím vyšší je možnost omezení její osobní svobody.⁹⁵ Významu zásady proporcionality při ukládání ochranného léčení se věnuje i Nejvyšší soud ČR, například v usnesení NS ČR ze dne 19. 7. 2006, sp. zn. 7 Tdo 827/2006.

Legislativní úprava byla z větší části převzata z předchozího trestního zákona č. 140/1961 Sb., trestního zákona pozměněného novelou z roku 2008, tedy zákonem č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence a o změně některých souvisejících zákonů.

8.2.1 Druhy ochranného léčení

Ochranná léčení můžeme rozčlenit na psychiatrická, sexuologická, protitoxikomanická, protialkoholní a kombinovaná. Každé z nich většinou kombinuje psychoterapii a podávání psychofarmak v závislosti na podstatě problému a spáchaného trestného činu daného pachatele. Při ochranném léčení psychiatrickém se osoba soustředí především na eliminaci duševní poruchy, práce s ní a snahou fungovat ve společnosti jako zdravý jedinec. Z vlastní praxe, kterou jsem v rámci studia absolvovala, vím, jak moc je pro naše klienty důležitá resocializační složka terapie, která pomáhá uvést osobu zpět do plnohodnotného života. I přesto, že po nějakém čase opustí ústavní léčbu, je vhodné další ambulantní docházení a konfrontace s tématy, které jí dělají problémy a vrací ji zpět do bludného kruhu duševní poruchy.

Sexuologické ochranné léčení je zaměřeno především na pachatele trestných činů proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti. Takovéto osoby většinou trpí kvalitativními nebo kvantitativními poruchami sexuálního pudu. Závažné jsou především v trestné činnosti poruchy kvalitativní, zejména pokud jde o preferenci sexuálních objektů. S takovými pachateli musí být jasně řešena otázka sexuální normality jedince, zvládnutí ovládnutí svého jednání, a to vše v psychoterapii, při níž jsou také velmi často podávána psychofarmaka. Je zde snaha korigovat hormonální

⁹⁵ Nález Ústavního soudu ze dne 3. 11. 2004. Sp. zn. IV ÚS 502/2002.

výkyvy a tlumit sexuální chtíč. Pomocí sexuologických vyšetření se dále sleduje vývoj léčby a další možné začlenění do společnosti.

Cílem léčby sexuálního delikventa je jeho adaptace na většinový běžný život, bez následných konfliktů a samozřejmě jde i o adaptaci koitální, aby deviant vedl plně uspokojující sexuální život s partnerem nebo s partnerkou, a tím se eliminovaly možné ataky spojené s jeho sexuální deviací. Útlumová hormonální léčba je užívána pouze dočasně, a to z důvodu vedlejších nežádoucích účinků a biologických vlivů. Je spíš pomocným prostředkem, který se při léčbě doporučuje při adaptačním procesu na běžný život a k překonání náročných období. Cílem hormonální léčby je snížení pohlavní vzrušivosti a utlumení sexuální motivace.⁹⁶ Léčba sexuálních delikventů pomocí psychofarmak se datuje přibližně do druhé poloviny devatenáctého století, často jsou využívány tzv. depotní injekce, které ošetřující lékař aplikuje přímo pacientovi, a je tedy potvrzeno, že je skutečně užívá.

V dnešní době je velmi diskutována chirurgická léčba sexuálních deviantů, kteří mohou podstoupit buď tzv. kastraci nebo testikulární pulpektomii. Kastrace spočívá v odstranění mužských pohlavních žláz a vzhledem k citlivosti tohoto zákroku je nutná písemná žádost pacienta a následná edukace o možných následcích zákroku.⁹⁷ Testikulární pulpektomie znamená odstranění žláznaté tkáně varlat tak, aby jejich obal zůstal ponechán a byl vyvolán dojem, že varlata v šourku nadále jsou. Další možností je například stereotaktická operace.

Při protitoxikomanické i protialkoholní léčbě jde především o léčbu závislosti na určité látce. A to závislosti jak fyzické, tak psychické. Jelikož toto chování často pramení z nefungujících rodinných a vůbec sociálních vztahů, klienti, s kterými jsem měla možnost se potkat, jsou řazeni do skupinových terapií, kde mají možnost získat zpětnou vazbu na sebe a své jednání. Zdravotnické zařízení jim pak nabízí škálu alternativních terapií a odvykací léčbu pod vedením psychiatrů-lékařů. Program může být založen na komunitním systému a skupinové terapii, kde se klienti učí novým sociálním rolím, přebírají zodpovědnost za sebe i za druhé, mění systém životních hodnot orientovaných na abstinenci. Program je rozdělen do 4 stupňů,

⁹⁶ BRZEK, A. *Sexuologie pro právníky*. Praha: Karolinum, 1999. s.28 ISBN 80-7184-383-0.

⁹⁷ BRZEK, A. *Sexuologie pro právníky*. Praha: Karolinum, 1999. s.29 ISBN 80-7184-383-0.

příčemž je nutné splnit podmínky pro postup do vyššího stupně: Je zaveden bodovací systém. Náplní programu je: komunita, skupinová a individuální psychoterapie, pracovní terapie, přednášky a psaní deníků. Významným odborníkem v protialkoholické léčbě byl doc. MUDr. Skála, spoluzakladatel Společnosti pro návykové nemoci a jeden z hlavních iniciátorů vzniku záchytných stanic.

Závislost na alkoholu, a podobně je tomu tak i u drog, se vyvíjí postupně přes různá vývojová stadia. V prvních dvou vývojových stadiích se ještě nejedná o závislost v pravém slova smyslu (stadium počáteční a varovné). Stále takovýto člověk dokáže své jednání ovládat. *„Forenzně důležité je až třetí – rozhodné stadium, kdy se člověk stává alkoholikem z toho důvodu, že přestává mít nad pitím kontrolu. Nedokáže abstinovat. Ve čtvrtém – konečném stadiu dochází k poklesu tolerance. Ochranné protialkoholní léčení je indikováno od třetího vývojového stadia alkoholismu. Na rozdíl od jiných forem ochranného léčení se tu nevyžaduje, aby byl pobyt takového pachatele na svobodě nebezpečný. Vlivem alkoholu se mohou rozvinout duševní poruchy, jako je například delirium tremens, alkoholická halucinóza, alkoholická paranoidní psychóza nebo Korsakova psychóza.“*⁹⁸

Do kombinovaného ochranného léčení jsou pak umisťováni pachatelé trestných činů, kteří povahou své osobnosti mohou být zařazeni do více typů ochranného léčení. Jedná se například o alkoholiky, kterým se vlivem dlouhodobé závislosti rozvinula nějaká těžší forma poruchy osobnosti apod.

8.3 Vývoj a charakteristika zabezpečovací detence

Zabezpečovací detence je institut v České republice relativně nový, který vznikl na základě inspirace ze zahraničí. O jeho prosazení se zasloužila na počátku devadesátých let 20. století Psychiatrická společnost a Sexuologická společnost České lékařské společnosti. V roce 1995 byl Ministerstvem zdravotnictví zpracován projekt ochranné léčby pro zvláště nebezpečné pacienty v Psychiatrické léčebně Dobřany, ten však nebyl z finančních důvodů realizován. Ve druhé polovině devadesátých let 20. století pak vznikla mezioborová Komise ochranné léčby při

⁹⁸ PAVLOVSKÝ P. a kolektiv. *Soudní psychiatrie a psychologie*. Vydala Grada Publishing, spol. s.r.o., 2001. S.47 ISBN 80-247-0181-2.

Ministerstvu zdravotnictví, jejímž nejdůležitějším programem bylo prosadit nový druh ochranného opatření, a sice zabezpečovací detence.

Význam vzniku této instituce spočíval v tom, že byli do ochranného léčení často umisťováni jedinci, kteří nejenže představují pro společnost značné nebezpečí, ale často svým jednáním a přístupem k celému programu a smyslu ochranného léčení znemožňovali zapojení i ostatních účastníků. Proto odborníci z oborů psychiatrie a psychologie zastávali názor, že je třeba tyto dvě skupiny od sebe oddělit, aby měla celá léčba nějaký smysl. Zdravotnický personál často čelil agresivnímu chování a útokům, přičemž vybavení psychiatrických léčeben není zdaleka takto se chovajícím pachatelům přizpůsobeno. V posledních letech se zvlášť léčebny snaží svoje prostory přizpůsobit vnějšímu okolí, aby návrat do přirozeného prostředí byl pro člověka jednodušší. S tím souvisí i odstraňování různých bariér, které jsou pro osobu v zabezpečovací detenci nezbytné. Na základě těchto důležitých podnětů vznikl tento institut, jehož smyslem je především pracovat s duševní poruchou pachatele a na postupném osvojení sociálního chování, aby mohlo dojít k případnému znovuzачlenění do společnosti, přestože je u těchto pachatelů téměř vždy přítomen odmítavý přístup k léčbě. V mnoha případech se jedná o osoby sociálně nepřizpůsobivé, s nízkou frustrační tolerancí, špatně ovládající své jednání, se sklony k výbušnosti a agresivitě, které svým chováním nejen velmi narušují chod zdravotnického zařízení, ale působí proti léčbě jako takové.

Hlavním důvodem vzniku zabezpečující detence je ochrana před vysoce nebezpečnými jedinci, kteří spáchali závažnou trestnou činnost nebo se dopustili činu jinak trestného a jejich duševní stav trvale nebo dočasně zapříčinil spáchání trestného činu, zároveň takovíto pachatelé prokazují nezájem o léčbu psychické poruchy, jejich pobyt ve společnosti je nebezpečný a pro společnost vysoce rizikový. Výkon zabezpečovací detence je tedy ukládán osobám, u nichž je reálný a vysoce pravděpodobný předpoklad recidivy trestné činnosti, a u nichž je současně velmi nízká pravděpodobnost účinnosti a účelnosti ochranného léčení.

Výkon zabezpečovací detence je tedy ukládán osobám, u nichž by ochranné léčení nesplnilo svůj účel, a tedy nevedlo k dostatečné ochraně společnosti. *„Tento princip nazýváme jako otázku subsidiarity zabezpečovací detence ve vztahu*

*k ochrannému léčení. Dostačující je tedy předpoklad, že by ochranné léčení nebylo účinné; není podmínkou, aby byl pachatel dříve ve výkonu ochranného léčení. Nutností však zůstává relevantní zhodnocení všech podstatných okolností, a to zejména povaha duševního onemocnění, možnosti působení na pachatele a vlastní postoj pachatele k ochrannému léčení“.*⁹⁹

Zabezpečující detence představuje velmi hluboký a zásadní zásah do základních lidských práv a svobod, jedná se o krajní trestní sankci, ke které se lze uchýlit jen v případě, že ochranu společnosti nelze zajistit jinak, a to zejména ochranným léčením. Významným kritériem pro uložení tohoto opatření se tak stává míra nebezpečnosti, kterou pachatel představuje pro společnost. Ta je hodnocena zejména mírou závažnosti a nebezpečnosti činu, kterého se pachatel dopustil. Je ukládána na dobu neurčitou, zákon klade podmínku, dokud to vyžaduje ochrana společnosti.

Institut zabezpečovací detence je upraven v § 100 TrZ. Ten upravuje i okruh osob, kterým soud může zabezpečovací detenci uložit. Jsou jimi:

- 1) *Nepříčetní pachatelé* (trestně neodpovědní): Pachatel činu jinak trestného, který by naplňoval znaky zvlášť závažného zločinu, není pro nepřičetnost trestně odpovědný, jeho pobyt na svobodě je nebezpečný a nelze očekávat, že by uložené ochranné léčení, s přihlédnutím k povaze duševní poruchy a možnostem působení na pachatele, vedlo k dostatečné ochraně společnosti.¹⁰⁰

Zde soud obligatorně uloží zabezpečovací detenci. Zcela zásadní se zde jeví skutečnost, že pachatel musí být shledán nepřičetným. Otázku nepřičetnosti pak upravuje § 26 TrZ, kde je upravena jako stav, ve kterém dotyčný pro duševní poruchu, která je přítomna v době spáchání trestného činu, nemůže buď rozpoznat, že jeho jednání je protiprávní, nebo své jednání nemůže ovládat. Stačí tedy pouze neschopnost jedné z uvedených složek a pachatel je nepřičetným. Fakultativně pak soud uloží zabezpečovací detenci pachatelům.

⁹⁹ PŘESLIČKOVÁ, H. TOMÁŠEK, J. ZEMAN, P. *K navrhované právní úpravě institutu zabezpečovací detence*. In *Trestní právo* 8/2004, s. 22. ISSN 1211-6432.

¹⁰⁰ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

- 2) *Pachatelé se zmenšenou přičetností nebo jednající ve stavu vyvolaném duševní poruchou*: pachatel, který spáchal zločin ve stavu vyvolaném duševní poruchou, jeho pobyt na svobodě je nebezpečný a nelze očekávat, že by uložené ochranné léčení, s přihlédnutím k povaze duševní poruchy a možnostem působení na pachatele, vedlo k dostatečné ochraně společnosti.¹⁰¹

Zmenšenou přičetností rozumíme podle stávající právní úpravy stav, ve kterém byla v důsledku duševní poruchy v době spáchání trestného činu podstatně zeslabena schopnost pachatele rozpoznat protiprávnost tohoto činu nebo ovládat své jednání. Skutečnost, že je trestný čin spáchán ve stavu zmenšené přičetnosti, nevylučuje trestní odpovědnost, nicméně ji snižuje a je důvodem pro zvláštní přístup k pachateli.

- 3) *Pachatelé oddávající se trvalému zneužívání návykové látky*: pachatel, který se oddává zneužívání návykové látky, znovu spáchal zvlášť závažný zločin, ač již byl pro zvlášť závažný zločin spáchaný pod vlivem návykové látky nebo v souvislosti s jejím zneužíváním odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody nejméně na dvě léta, a nelze očekávat, že by bylo možné dosáhnout uložením ochranného léčení dostatečné ochrany společnosti, a to i s přihlédnutím k již projevenému postoji pachatele k ochrannému léčení.¹⁰²

„*Stav pachatele způsobený návykovou látkou nemusí dosahovat stupně nepřičetnosti, postačí ovlivnění návykovou látkou i v menší intenzitě.*“¹⁰³ Zákon u těchto pachatelů nevyžaduje, aby jejich pobyt na svobodě byl nebezpečný. Nutnou podmínkou je však dozajista jejich předchozí trestná činnost. Tento typ pachatelů tedy můžeme charakterizovat jako recidivisty, kteří v rámci užívání návykové látky páchají trestnou činností a kteří spáchali v minulosti zvlášť závažný zločin a byli za něj odsouzeni minimálně k nepodmíněnému trestu odnětí svobody v trvání alespoň dvou let. Protože se jedná o recidivisty spojené s užíváním návykových látek, je zde

¹⁰¹ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

¹⁰² Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

¹⁰³ CÍSAŘOVÁ, D.; VANDUCHOVÁ, M. *Nepřičetný pachatel*. Praha: Institut pro další vzdělávání soudců a státních zástupců, 1991, s. 81.

předpoklad, že jim již bylo uloženo ochranné léčení, avšak bez významnějšího účinku.

„Zabezpečovací detenci může soud uložit samostatně, při upuštění od potrestání, anebo vedle trestu. Byla-li zabezpečovací detence uložena vedle nepodmíněného trestu odnětí svobody, vykonává se po výkonu nebo jiném ukončení trestu odnětí svobody. Byl-li uložen nepodmíněný trest odnětí svobody v době výkonu zabezpečovací detence, její výkon se na dobu výkonu takového trestu odnětí svobody přerušuje. Po skončení výkonu trestu se pokračuje ve výkonu zabezpečovací detence.“¹⁰⁴

Důležitým zákonem, který podrobně upravuje výkon zabezpečovací detence, je zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence, který nabyl účinnosti 1. 1. 2009, a je rozdělený do osmi hlav (práva a povinnosti chovanců, zdravotní péče a sociální podmínky chovanců, zaměstnávání chovanců, zacházení s chovanci, odměny a kázeňské tresty, které je možné uložit chovancům, opatření k zajištění bezpečnosti, ...), právní úprava výkonu ochranného léčení dosud chybí. Osoby ve výkonu zabezpečovací detence označuje jako chovance.

8.3.1 Výkon zabezpečovací detence

Zabezpečovací detence je vykonávána v ústavech pro výkon zabezpečovací detence, které jsou zřízeny podle zvláštního právního předpisu. Jsou zde vykonávány léčebné, psychologické, vzdělávací, pedagogické, rehabilitační a jiné programy, pod zvláštním režimem zvýšené ostrahy. I proto správa ústavů připadla Vězeňské službě ČR. Dozorem nad výkonem zabezpečovací detence je pověřeno krajské státní zastupitelství, v jehož obvodu se zabezpečovací detence vykonává. Dozor se vztahuje především na kontrolu dodržování právních předpisů v rámci výkonu zabezpečovací detence. Do výkonu zabezpečovací detence jsou umisťovány pouze osoby na základě soudního nařízení. Vzhledem k LZPS je nutné, aby výkon zabezpečovací detence byl proveden s ohledem na lidskou důstojnost a pouze v tom nejnutnějším omezení osobní svobody. Při umisťování do detenčního ústavu musí být, podle § 4 odst. 1 zákona o výkonu zabezpečovací detence, chovanec prokazatelně seznámen se svými právy a povinnostmi, s vnitřním řádem ústavu a

¹⁰⁴ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

právem podávat návrhy na propuštění ze zabezpečovací detence či změnu na ochranné léčení. Takovéto poučení o právech a povinnostech musí být provedeno s ohledem na rozumové schopnosti jedince.¹⁰⁵

Všichni chovanci mají stejná práva a povinnosti, zaručuje jim to § 7 zákona o výkonu zabezpečovací detence. Mohou se podílet na utváření programu v ústavu prostřednictvím návrhů předkládaných řediteli daného ústavu. Mohou dále přijímat listovní zásilky, vězeňská služba má však právo je kontrolovat. Ředitel ústavu má také právo omezit okruh osob, se kterými může chovanec komunikovat. Zákonem je však vymezeno, na které osoby se toto omezení nevztahuje. Je zde dále možnost využití ústavního telefonu a za určitých podmínek i internetu.¹⁰⁶

Chovanci mohou přijímat osobní návštěvy nejméně dvakrát týdně, a to nejméně po dobu dvou hodin ve vymezených časech. Tomuto režimu nejsou podrobeny návštěvy advokátů, opatrovníků, duchovních a úředních osob. V případě, že to vyžaduje zdravotní stav jedince, může být jeho kontakt s některými osobami omezen a zároveň je zákonem vymezeno, že maximální počet osob, které chovance navštíví jsou čtyři osoby. V rámci běžného života v detenčním ústavu se mohou osoby účastnit duchovních aktivit a navštěvovat místní knihovnu.

V souvislosti se seznámením s vnitřními předpisy ústavu jsou chovanci povinni je dodržovat, plnit pokyny a příkazy vězeňské služby a odborných zaměstnanců. Musejí se účastnit léčebných a terapeutických programů, do nichž jsou zařazováni a plnit úkoly, které z nich vyplývají. Musejí se také podrobovat osobní prohlídce, kterou je povinna provádět osoba stejného pohlaví. Nesmějí vyrábět, konzumovat a přechovávat alkohol, drogy, nebezpečné předměty, užívat léčiva, která by mohla narušovat jejich léčbu a která nebyla indikována ústavním lékařem. Také nesmějí uchovávat předměty – zvláště tiskoviny –, které by propagovaly národnostní, etnickou, rasovou, náboženskou či sociální nesnášenlivost. Je zakázáno hrát hry o peníze, věci nebo služby, tetovat sebe nebo jinou osobu, úmyslně se poškozovat na zdraví a kouřit mimo vymezené prostory.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence.

¹⁰⁶ Zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence.

¹⁰⁷ Zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence.

Chovanci jsou v ústavu řazeni do jednotlivých skupin na základě kritérií, kde je určující především jejich věk, pohlaví, charakteristiky osobnosti, předešlá trestná činnost a zdravotní stav. Za tímto účelem je zřizována komise z řad odborníků daného ústavu, která se skládá ze dvou lékařů, psychologa, speciálního pedagoga a právníka, která po zvážení jednotlivých charakteristik daného chovance zařadí do příslušné skupiny, kde pak vykonává určený program. Ten obsahuje předem specifikovaný cíl pro tento kolektiv a metody zacházení směřující k požadovaným výsledkům. Odborná komise pak následně každé tři měsíce vypracovává zprávu o stavu chovance, kde zhodnotí účinek dosavadních programů a zaměří se též na budoucí prognózu jeho dalšího vývoje a léčby. V součinnosti s odbornou komisí ředitel ústavu pozoruje vývoj a léčbu chovance a posuzuje, zda byly dosaženy podmínky pro navržení změny zabezpečovací detence na ochranné léčení, případně zda jsou splněny podmínky k propuštění chovance ze zabezpečovací detence.¹⁰⁸

V České republice jsou detenční ústavy zřízeny pouze ve dvou věznicích. První se nachází ve Věznici a ústavu pro výkon zabezpečovací detence Opava s celkovou kapacitou 150 míst a druhý ve Vazební věznici a ústavu pro výkon zabezpečovací detence Brno s možností umístění 48 chovanců. Právě z kapacitních důvodů se v současné době uvažuje o zřízení detenčního ústavu ve Vidnavě na Jesenicku. O změně zabezpečovací detence na ochranné léčení rozhoduje okresní soud, v jehož obvodu se ústav pro výkon zabezpečovací detence, ve které se zabezpečovací detence vykonává. O změně tedy v těchto případech rozhoduje Okresní soud v Opavě nebo Městský soud v Brně.

¹⁰⁸ Zákon č. 129/2008 Sb. O výkonu zabezpečovací detence.

9 Závěr

Téma duševní porucha v trestním právu je velice rozsáhlé a kromě značného množství právních otázek se dotýká i velkého množství témat psychiatrických, etických a společenských. V této diplomové práci jsem se pokusila jednotlivé oblasti do kterých téma pachatele s duševní poruchou zasahuje charakterizovat a zároveň na vybraných trestných činech demonstrovat o jaké případy se zejména jedná. Jak už jsem zmínila na začátku této práce, měla jsem možnost být na praxi v některých zařízeních, kde byli oběti i pachatelé trestných činů, kteří pro nepříčetnost museli být v ochranném léčení. Nemohu si tedy odepřít také psychologickou stránku tohoto tématu, která je dle mého názoru nezbytná pro pochopení duševních poruch.

Z právního pohledu pozitivně hodnotím vznik nového § 123 TrZ, který definuje, co je to duševní porucha. Ačkoliv jsem se setkala s názory, že tento paragraf není z psychiatrického hlediska úplný, přesto už jeho vznik dává mnohé podněty k diskuzím a možnému budoucímu doplnění či rozšíření. Mezi další pozitivní přínosy, kterými náš právní řád usnadnil práci mnohým lékařům a ostatním pracovníkům, kteří se s takovými pachateli setkávají je nepochybně i vznik zabezpečovací detence a zákon O výkonu zabezpečovací detence č. 129/2008 Sb., díky které mají odlišné skupiny různě závažných trestných činů možnost práce na své osobě. Vzhledem ke specifikům ochranného léčení však není pozitivem, že toto ochranné opatření nemá vlastní zákonnou úpravu, kterou by si vzhledem k významnému zásahu do osobních práv a důležitosti léčby a resocializace zasloužila.

Stejně jako vznik právní charakteristiky duševní poruchy pozitivně hodnotím i jasnou definici nepřičetnosti v § 26 TrZ a zároveň i účast více soudních znalců na jejím určení. Nesmíme zapomínat, že ač aplikujeme zákony podle našeho právního řádu a musíme se pohybovat v určitém právním rámci, jedná se však vždy o osobu na kterou bychom neměli pohlížet z hlediska kategorií a škatulek, ale jako na individuální subjekt, který je ovlivněn mnohými proměnnými. Vzhledem k jejich velkému množství bych ráda upozornila například na rodinné, sociální, biologické a další faktory, které podmiňují nejen vznik duševní poruchy, ale i následnou možnou trestnou činnost. Zejména proto jsem ráda, že v českém právním řádu vznikají a doufám, že vznikají ještě budou zákony, které budou oporou pomáhajícím profesím, které se snaží pracovat na lidech, kterým pro nepřičetnost bylo uloženo ochranné léčení nebo zabezpečovací detence a zároveň obětím jejich jednání, které si následky bohužel ponесou mnohdy celý život.

10 Résumé

The theme of mental disorder in Criminal Law is very broad and, besides a considerable number of legal issues, it involves also many psychiatric, ethical, social and other questions. In this diploma thesis I tried to characterize the individual areas sharing the element of mentally ill offenders, and to demonstrate the typical cases on selected crimes. As I mentioned at the beginning of my work, I had the opportunity to experience the practice in several facilities dealing with both victims and originators of crimes who due to their insanity have to undergo protective treatment. For this reason, I cannot ignore also the psychological aspect of this topic, which, in my opinion, is necessary for the understanding of mental disorders.

From the legal point of view, I assess positively the new § 123 of the Criminal Code, which defines a mental disorder. Although there are opinions that this paragraph is not complete from the psychiatric point of view, its formulation provides many incentives for discussions and its possible future amendments or supplements. Other positive contributions, with which our legal system has facilitated the work of doctors and other persons dealing with such offenders, undoubtedly include the establishment of preventive detention and the Security Detention Act No. 129/2008 Coll., thanks to which groups of crimes of differing seriousness have the possibility to work on the personality of offenders. Due to the specifics of the protective treatment, however, it is definitely not positive that these security measures are not reflected in legislation as they would deserve, given the significant interference in personal rights and their importance in the course of treatment and resocialization.

In a similar way as the establishment of legal characteristics of mental disorders, I assess positively also the clear definition of insanity in § 26 of the Criminal Code, as well as the participation of several experts appointed by court in its identification. We must not forget that although we apply the laws according to our legal system and need to move within a certain legal framework, it is always about the individual person who should not be viewed in terms of categories and ranks, but as a unique entity, which is influenced by many variables. Due to their large number, I would like to draw attention for example to family, social, biological and other factors that determine not only the creation of mental disorder, but also the possible subsequent criminal activity. Especially this is why I am glad that within the Czech Law are formed, and I hope will continue to be formed, provisions that will support both the helping professions trying to work with people sentenced to preventive treatment or security detention due to their insanity, and victims of the criminal deeds, who often bear the consequences for their whole life.

11 Použitá literatura

BLATNÍKOVÁ, Šárka. *Problematika zabezpečovací detence*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2010.

BRZEK, Antonín. *Sexuologie pro právníky*. Praha: Nakladatelství karolinum, 1999.

CAPPONI, Věra. a kol. *Sexuologický slovník*. Praha: Nakladatelství Grada Publishing, 1994.

CÍSAŘOVÁ, Dagmar. a kolektiv. *Trestní právo procesní, 3. aktualizované a rozšířené vydání*. Praha: Linde Praha a.s., 2004.

CÍSAŘOVÁ, Dagmar, VANDUCHOVÁ Marie. *Nepříčetný pachatel*. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti České republiky, 1995.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forenzní Psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2003.

DUFEK, Miroslav. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1976.

FENYK, Jaroslav, HÁJEK Roman, STRÍŽ Igor et al. *Trestní zákoník a trestní řád: Průvodce trestněprávními předpisy a judikaturou. 1. díl. Trestní zákoník*. Praha: Linde, 2010.

FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat..* Praha: Dauphin 2000.

FRYŠTÁK, Martin, KREJČÍ, Zdeněk. *Postavení znalce v trestním řízení*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.

HOLOUBKOVÁ, Jana et al. *Základy soudní psychiatrie a psychologie*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.

JELÍNEK, Jiří. a kol. *Trestní právo hmotné*. 3. vyd. Praha: Nakladatelství Linde, a. s., 2008.

JELÍNEK, Jiří. a kol. *Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou*. Praha: Nakladatelství Leges, 2009.

KALVODOVÁ, Věra. Právní následky trestného činu a činu jinak trestného dospělého, trestněprávní alternativy. In *Vladimír Kratochvíl a kol. Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Obecná část*. Vyd. První. Praha : C.H.Beck, 2009.

KRATOCHVÍL, Vladimír. a kol. *Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Obecná část*. Praha:C. H. BECK, 2009.

KRATOCHVÍL, Vladimír et al. *Kurs trestního práva – Trestní právo hmotné, obecná část*. Plzeň: Nakladatelství C.H.Beck, 2009.

KUCHTA, Josef. a kol. *Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Zvláštní část*. Praha: C. H.Beck, 2009.

KUCHTA, Josef, VÁLKOVÁ, Helena. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C.H.Beck, 2005.

LANGER, Stanislav. *Mentální retardace*. Hradec Králové: Nakladatelství Kotva, 1990.

LATA, Jan. *Účel a smysl trestu*. Plzeň: Nakladatelství LexisNexis CZ, 2007.

MARKOVÁ, Eva., VENGLÁŘOVÁ, Martina., BABIAKOVÁ, Míra. *Psychiatrická ošetrovatelská péče*. Praha: Grada Publishing a.s., 2006.

MIŇHOVÁ, Jana. *Psychopatologie pro právníky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006.

MUSIL, Jan. *Některé otázky znaleckého dokazování v trestním řízení a teorie kriminalistické expertizy*. Praha: Univerzita Karlova Praha, 1974.

NETÍK, Karel, NETÍKOVÁ, Daria, HÁJEK, Stanislav. *Psychologie v právu*. Praha: C.H.Beck, 1997.

PAVLOVSKÝ, Pavel. a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*, Praha, Grada publishing, spol. s.r.o. 2001.

PAVLOVSKÝ, Pavel. a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie. 3., rozšířené a aktualizované vydání*. Praha: Grada Publishing, 2009.

PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie pro právníky*. Praha: Nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998.

PRAŠKO Ján. *Úzkostné poruchy*. Praha: Portál, 2005.

PRAŠKO, Ján et al. *Poruchy osobnosti*. Praha: Portál, 2003.

RABOCH, Jan, ZVOLSKÝ, Petr. a kol. *Psychiatrie*. Praha: Galén, 2001.

SHELDON Glueck, *Medico-sociological jurisprudence*, Boston, Little, Brown, and company, 1927.

SPURNÝ, Joža. *Psychologie výslechu*. Praha: Portál, 2003.

SUCHÝ, Oldřich., RATINOV, A.R, URBANOVÁ, Miluše. *Osobnost pachatele. II. díl*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1986.

ŠÁMAL, Pavel. *Trestní zákoník. Komentář*, Praha:C.H. BECK, 2009/10.

ŠÁMAL, Pavel, VÁLKOVÁ, Helena, SOTOLÁŘ, Alexander. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže. Komentář. 3.vyd.* Praha: C.H. Beck, 2011.

ŠČERBA, František. *Alternativní tresty a opatření v nové právní úpravě*. Praha: Leges,2011.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008.

WEISS, Petr. *Sexuální deviace*. Praha: Nakladatelství Portál, 2003.

ZVĚŘINA, Jaroslav. *Sexuologie (nejen) pro lékaře*. Brno: CERM, 2003.

ZVOLSKÝ, Petr. *Speciální psychiatrie*. Praha: Vydavatelství Karolinum, 1996.

Odborné články:

HRUŠKA, Jan., VOLEVECKÝ, Petr. *Několik poznámek k trestným činům proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti podle trestního zákoníku*. *Trestní právo* 2/2012.

PŘESLIČKOVÁ, H. TOMÁŠEK, J. ZEMAN, P. *K navrhované právní úpravě institutu zabezpečovací detence*. In *Trestní právo* 8/2004.

ŠVARC, Jiří. *Znalecké posuzování duševního stavu*. *Zdravotnictví a právo* 2011, č.15.

VÁLKOVÁ, Helena. *Duševní porucha ve smyslu §123 TRZ-téma nejen pro právníky*. *Trestněprávní revue*. 2012.

VÁLKOVÁ, Helena. *K trestněprávnímu obsahu duševní poruchy a jeho souvislostem k přípustností zabezpečovací detence u některých pachatelů*. *Trestněprávní revue* 2011, roč.10 č.9.

12 Přílohy

Tab.č.1: Počet uložených zabezpečovacích detencí za rok 2011¹⁰⁹

Měsíc	Celkem
Leden	8
Únor	10
Březen	11
Duben	11
Květen	11
Červen	12
Červenec	13
Srpen	13
Září	13
Říjen	14
Listopad	15
Prosinec	16

¹⁰⁹ Tabulka je sestavena z hodnot, které jsou dostupné ve statistických ročenkách pro rok 2011 na webových stránkách Vězeňské služby České republiky.

Tab.č.2.: Počet uložených zabezpečovacích detencí za rok 2010¹¹⁰

Měsíc	Celkem
Leden	3
Únor	3
Březen	4
Duben	4
Květen	5
Červen	6
Červenec	7
Srpen	7
Září	7
Říjen	8
Listopad	8
Prosinec	8

¹¹⁰ Tabulka je sestavena z hodnot, které jsou dostupné ve statistických ročenkách pro rok 2010 na webových stránkách Vězeňské služby České republiky.

